

Cumhuriyet'in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risâlesi 1923

Mehmet ÖZDEN

Hacettepe Üniversitesi

ÖZDEN, Mehmet, Cumhuriyet'in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* Risâlesi (1923) CTAD Yıl 6, Sayı 12 (Güz 2010), 153-181.

Türk siyasî sisteminin tarihî yapıları, Anadolu'daki Yunan askerî varlığının Eylül 1922 de yenilgiye uğratılmasından sonra, Milli Mücadeleye önderlik eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından tasfiye edilecektir. Bu süreçte ilk adım 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, ikinci adım ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilân edilmesidir. Ne var ki bu radikal dönüşümler bir muhalefet yaratmış ve mezkûr muhalefet entellektüel ve politik bir veçhe kazanmıştır. Bu muhalefetin entellektüellerinden biri olan Lütfi Fikri (1872-1934) 1923 yılında *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* başlıklı bir risâle yazarak Mustafa Kemal Paşa'ya bir uzlaşma önerisinde bulunmuştur. Uzlaşma, ona göre, Cumhuriyet değil meşrutî monarşi üzerinden sağlanmalıdır. Çünkü söz konusu olan politik özgürlükler ise, diktatörlükle neticelenmiş cumhuriyet örnekleri çoktur ve ayrıca meşrutî idare Osmanlı halifesinin varlığına izin vermektedir ve halifelik de âlem-i İslâm'ın Türkiye'ye desteğinin sürmesi açısından son derece önemlidir.

Anahtar Sözcükler. Meşrutiyet, Cumhuriyet, Mustafa Kemal, Lütfi Fikri Bey.

ÖZDEN, Mehmet, The Polemic About Constitutional and Republican Regimes on Eve of the Declaration of Turkish Republic: Lutfi Fikri Bey's Pamphlet of *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* 1923. CTAD Year 6, Issue 12 (Fall 2010), 153-181.

The historical structures of Turkish political system would had been eliminated by Mustafa Kemal, the leader of Turkish National Struggle, and his friends defeated

Greek military forces in Asia Minor in Sebtember 1922. The first step of in this process was abolishment of Ottoman monarcy, the second was the proclomaton of Turkish Rebuclic. On the other hand, these radical transformations caused an opposition and this opposition had intellectual and political dimensions and actors. Lütfi Fikri, as an intellectual member of this opposition, wrote a book, untitled *Meşrutîyet ve Cumhuriyet*, and made a suggestion to agree with Mustafa Kemal. According to him, the consensus among them should be provided on constituonal regime not republican one. İf the most important thing is freedom, Republican regime is not only solution for this porpuse and the constituonal monarchy contains Caliphate and the Caliphate is very important for maintaining Muslims' support to Turkey.

Key Words: Constitutional regime, Republican regime, Mustafa Kemal Pasha, Lütfi Fikri Bey.

Giriş*

Bu makale Meşrutîyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ilginç simalarından Lütfi Fikri beyin siyasî kariyer ve fikrî bagajına dair bilgi/yorum ile onun 1923 tarihli *Meşrutîyet ve Cumhuriyet* risâlesinin çevrimiyazısını içermektedir.

Who is who? türünde eser vermiş nadir yazarlardan İbrahim Alaettin Gövs'a'nın Lütfi Fikri beye dair satırlarında hem standart bilgiler ve hem de tanışıklığını gösterir ve bu tanışıklıktan beslenmiş, onun *buysuzluğuna* yönelik dostça bir sempati sezilir:

Lütfi Fikri (1872-1934) Tanınmış fikir ve politika adamlarımızdandır. Kosova valisi Hüseyin Fikri Paşa'nın oğludur. Babası Gümüşhane valisi iken orada doğmuş, Pariste kanserden 62 yaşında ölmüştür. Mülkiye Mektebinden 1890 da çıkmış, Paris Hukuk Fakültesinde 1893'te lisansını bitirerek İstanbula dönmüştü. 1895'te Meşrutîyet için uğraşmasından dolayı 14 ay hapse mahkum olmuş ve Umumî Hapishanede bu müddeti tamamladıktan sonra İsparta Tahrirat Müdürlüğüne gönderilmişti. Burdur ve Konya'da da memurluklarda bulunduktan sonra Avrupa'ya kaçtı, oradan Mısır'a giderek avukatlıkla, edebî ve siyasî yazılar yazmakla meşgul olmuş ve 1908 İnkılâbından sonra İstanbul'a dönmüştür.

O zaman açılan Mebusan Meclisine Dersim Mebusu seçildi. İttihat ve Terakki istibdadına karşı kuvvetli ve bilgili tenkitlerle derhal şöhret kazandı. 1910'da İttihat ve Terakki hükümetinin yaptırıldığını iddia ettiği bir işkence hâdisesini tahkik için ilk defa bir *Enquête Parlementaire* teklif etmesi etrafındaki nutukları hayli heyecan uyandırmıştı. 1910'da 'Mutedil Hürriyetperver' adlı bir parti ve *Tanzîmât* adlı bir siyasî gazete kurmuştu. Bu fırkanın reisi Amasya Mebusu İsmail Hakki Paşa olmakla beraber asıl lideri Lütfi Fikri idi. *Tanzîmât*'ın başmuharriri de o idi. Bu yazılar şahsî dedikodulardan uzak ve siyasî mücadelenin temiz ve ateşli bir örneği sayılabilir. Tanzimat birkaç defa kapatılmış yerine *Teşkilât*, *Takdirât*, *Tenbibât* ve *Tesisât* gibi isimler altında yine aynı gazete çıkarılmıştı.

Lütfi Fikri, Cumhuriyet devrinde de Meşrutiyet taraftarlığı etmeğe kalkışmış, İstanbul ve Ankara'da iki defa muhakeme edilerek beraat etmişti. Dürüst mizaçlı olmakla beraber fazla menfi olduğunu bütün siyasi hayatı gösterir. Son zamanlarda avukatlıkla meşgul oluyordu.

Lütfi Fikri'nin Mısır'da bastırıldığı *Şimdiki İzdüvaçlar ve Erkekler Arasında* adlı iki piyesi vardır ki o zaman ki sosyal hayatımıza göre birer tezi muhtevidirler. Yine Mısır'da iken Abdulhak Hamid'in *Dubteri Hindu* piyesine Pierre Loti'nin *Les Désanchantées* romanını tenkit eden iki eser de bastırmıştı. Çok çalışan ve okuyan bir adamdı. Basılmamış eserler de bırakmıştır. Milletvekillerimizden Feridun Fikri Düşünselin amcasının oğludur.¹

Lütfi Fikri beyin İstanbul Mülkiye ve Paris Hukuk tahsiline dair meslekî müktesebatını gösterir bilgiler bir yana, Gövsa'nın üç cümlesi nasıl bir insanî/politik kişilikle karşı karşıya bulunduğumuzun ipuçlarını verir. Bunlar 1- 'İttihat ve Terakki istibdadına ² karşı kuvvetli ve bilgili tenkitlerle derhal şöhret kazandı.' 2-'Bu yazılar şahsî dedikodulardan uzak ve siyasi mücadelenin temiz ve ateşli bir örneği sayılabilir.' 3- 'Dürüst mizaçlı olmakla beraber fazla menfi olduğunu bütün siyasi hayatı gösterir.'

Lütfi Fikri II. Meşrutiyet Meclisi'nde Dersim mebusu iken Bekirağa Bölüğü'nde işkence gören mahkumların sökülen tırnaklarını ve işkence aletlerini

* Katkılarından dolayı Ahmet Nezihî Turan'a ve Selda Güner'e teşekkür ederim.

¹ İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s.230. Ali Birinci'nin kaleme aldığı Lütfi Fikri maddesinde ek bilgiler mevcuttur: Devr-i Hamidî'de (1895) 14 aylık hapis (Birinci'ye göre 16 ay) cezası. Mizancı Murad beyle yazışmasından dolayı verilir. Avlonyalı Ferit Paşa'nın himayesiyle Tortum kaymakamlığına getirilir ve bu görevindeyken Rusya üzerinden (1901) Avrupa'ya kaçır 1908'de İstanbul'a dönüp Meclis'e Dersim mebusu olarak girdikten sonra bir müddet mezun olduğu Mülkiye Mektebi'nde Ceza Hukuku okutur (1909). İttihat ve Terakki muhalifi Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ilk kurucularından biri olarak basında da fırkanın savunmasını üstlenir. 1915'te gittiği Avrupa'dan Türkiye'ye Mondros Mütarekesi'nden sonra döner. Millî Mücadele'de İstanbul ile Ankara arasında diyalog oluşturmak amacıyla *Müşâlemet İttifakı* adıyla bir dernek kurar. 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin*'de Halifeye yazdığı açık mektubta II. Abdülmecid'i istifa etmemeye davet ettiği ve halifecilik yaptığı için İstiklâl Mahkemesince 5 yıl cezaya çarptırılır ancak ceza başvurusu üzerine Meclis tarafından kaldırılır. 1925'te ikinci kez İstiklâl Mahkemesince yargılanırsa da beraat eder. 1920-28 yılları arasında İstanbul Barosu başkanıdır. Ali Birinci, 'Lütfi Fikri', *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cild 27, İstanbul, 2003, s.233.

² Tunaya onun *Teminat* gazetesinde çıkan bir makalesine yer veriyor. Lütfi Fikri beyin bu makalesine göre, kendisi 1896'da İttihat ve Terakki'ye dahil olmuştur. Tanık Zafer Tunaya, "Muhalefet Tarihinin Heyecanlı Siması:Lütfi Fikri Bey", *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, 2. baskı, Arma yay., İstanbul, 1988, s.188. Lütfi Fikri beyin günlüğünde 3 ve 6 Nisan 1913'te Talat beyin kendisine bakanlık teklif ettiği ancak onun Mahmut Şevket Paşa ve Cavit bey gibi müfrit isimlerin olmadığı bir 'müdafaa-i millîye' hükümeti şartı koşmasından bunun gerçekleşmediğinin bilgisi vardır. *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Beyin Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel Demirel, , Arba yay., İstanbul, 1991, s.64,66. Herhâlde Lütfi Fikri'nin İttihatçı aleyhtarlığı, Prens Sabahattin beyden farklı olarak, komple içermediği ve sadece fikri ve tek kişilik bir muhalefet olduğu içindir ki kendisine bu tür öneriler yapılmaktadır. Diğer yandan Yücel Demirel'in hazırladığı Günlük, ayrıca, Tanık Zafer Tunaya, Ali Çankaya, Mehmet Reşit, Mün'im Mustafa ve Ali Haydar'ın Lütfi Fikri hakkında yazılarına da yer verdiği için son derece faydalıdır.

kürsüden teşhir etmek ³ gibi ilginç eylemlerde de bulunmasına rağmen, bu gösteriyi de onun-her türlü- istibdattan hazzetmemesine yormak gerekir. Onun şahsî dedikodulardan uzak, bilgili, dürüst ve kuvvetli bir siyasî mücadele örneği olması ise menfiliğini, tutunamayışını açıklar. Kısaca o bildiğini okuyan bir 'ideal-politik'çidir. 'Bildiği' ve eylemini yönlendiren fikir ise, kısaca Avrupa demokrasisidir. Avrupa demokrasisi ve hukuku onun için emsaldır ve gayreti Türkiye'yi o emsale göre muasırlaştırmaktır. Türkiye'de siyasî partileri ele aldığı *Selanik'te Bir Konferans* (1910) eserinde Meclis-i Mebusân'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dolaylı kontrolü yerine onun partileşerek normalleşmesini savunmuş ve ayrıca birden farklı partinin varlığının bizzat İttihat ve Terakki'nin lehine olacağını belirtmiştir. Ancak o partiler şahıslar değil fikirler etrafında oluşmalıdır. Lütfi Fikri üç fikir ve tavrın partilerini sayar ki bunlar muhafazakâr, ahrârcı ve mutedil partilerdir ve hemen ekler: "..memleketimizde gördüğümüz üç büyük siyasî cereyana göre kurulması gereken üç siyasî partinin birine 'Muhafazâcî', 'birine 'Mutedil', birine 'Ahrâr' diyeceksem de bu kelimelerin Avrupa'daki anlamları ile bizim partileri anlamak karışıklığa meydan vereceğinden onlar büsbütün başka şeyler olabilirler."⁴

Bu fikirler bugün belki hiç devrimci değildirlere; ancak o zamanlar İttihat ve Terakki'ye cemiyetten fırkaya dönüş çağrısı yapmak, partilerin fikirler etrafında oluşmasını istemek politik kültür ve kurumların modernleşmesini, legal siyaseti savunmak demektir. Başka bir ifadeyle Lütfi Fikri meşrutî veya cumhurî bir rejimin, Anayasada salt o yönde bir madde bulunmasıyla değil, o rejimi oluşturan tüm kurumların işleyişinde o maddenin kendini ispatlamasıyla mümkün olabileceğini düşünür. Hakeza ismine adeta yapışmış geçimsiz, ezeli muhalif gibi sıfatlar, salt şahsiyetinden değildir, bu şahsiyeti modernliğini ifade eden Avrupa nazariyatı ile Türkiye hakikati arasındaki fark beslemiştir. O nazariyat Lütfi Fikri için demokrasidir, kendisi de bir nazariyatçı, kitabiyatçıdır; politikada işlerin kitabına göre yürümesini ister ve hatta memlekete nizâm vermek için (12. dipnotta söylendiği gibi) sadrazamlık düşleri bile görmüştür. Fakat o demokrasinin tatbikattaki problemlerine dair, İngiliz ve Fransız devrimlerinin sağlam bir okuru olarak, ciddi bir farkındalık bilinci de geliştirmiştir. Günlüğü'nde Osmanlı İttihatçıları ile Fransız Jakobenleri arasında sık sık karşılaştırmalar yapar. Bu yüzden onun müşkilâtı hukuk ile siyaset, kitap ile hayat, kalem ile kılıç, Garp ile Türkiye; kısaca normların statik doğası ile,

³ Naşit Hakkı Uluğ, *Halifelik'in Sonu*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1975, s.130.

⁴ Aktaran Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay., İstanbul, 1979, s.347. Lütfi Fikri bey 2 Mart 1913 tarihli Günlük notunda şunları yazar: "Hulâsa şu memlekette bugün üç unsur var demektir: İttihatçılar, mürteciler, bir de öyle bir şey yapmak isteyip de yüzlerine gözlerine buluşturanlar, yapamayanlardır. Bunların da içinde en işe yarayacak malzeme şüphe yok İttihatçılardan çıkar. Fakat binayı yeniden yapmak ve onları yalnız tuğla, kereste olarak kullanmak şartıyla.." *Dersim Mebusu Lütfi*, s.43.

cemiyetin akışkanlığı arasında denge kurmaktan doğan bir müşkilâttir. Lütfi Fikri, faraza, sadece gazete yazarı veyahut Hukuk Fakültesi hocası olmayı seçseydi ya da politik heveslerini, güç odaklarının bir aparatı olarak tatmin etmekle sınırlı tutsaydı başka bir kaderi paylaşmış olacaktı. Mehmet Reşit, Lütfi Fikri'nin bu ikili kimliğini Meclis-i Mebusân'da nasıl sahnelediğinin bilgisini verir:

..Osmanlı Meşrutiyet devri tetkik edildiği zaman Mebusan Meclisinin bu ilk dört senenin teşriî devresinde en ziyâde dikkati celbeden şahsiyet Dersim mebusudur. Filhakika bizde Meclis hayatında hükümet aleyhinde ilk anket parlamenter usulünü tatbik eden sık sık istizah takrirleriyle o zamanki iktidar partisini çok müşkül vaziyetlere düşüren, idare-i örfiye ve divan-ı harp hakkında gayet şiddetli tenkidlerde bulunan (..) mebusluk sıfatına bakılmaksızın Mebusan Meclisine gelirken bir askerî inzibat memuru tarafından Sirkeci'de ne suretle tevkif edilmek istendiğini, bunun üzerine muvafık, muhalif bütün mebusların imzaladıkları bir istizah takririyle zamanın Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı Meclise izahat vermeğe mecbur eden, hatta hükümeti düşürebilecek vaziyete getiren Lütfi Fikri Bey olmuştur.⁵

Keza aynı demokratik bilinci Refet Paşa'nın zaferi takiben Ankara'nın mümessili sıfatıyla 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelişinden sonra verdiği konferansta kuvvetler birliğini savunduğu nutka karşı yazdığı *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefriki-i Kuvva Mesâili*⁶ başlıklı risalede de gösterir. Bu risâlede dikkat çekici olan 'tevhid-i kuvva'ya dayalı TBMM rejimi yürürlükteyken onun meşrutî rejim savunuculuğunu⁷ kuvvetler ayrımı ilkesi üzerinden yapmasıdır. Çevrimyazısını sunduğumuz ve Cumhuriyet'in ilânından yaklaşık bir ay önce; 25 Eylül 1923 tarihinde tamamlanmış *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* başlıklı 41 sayfalık risâlesinde de ana fikir, meşrutiyetçiliğin cumhuriyetçilik kadar 'millî hakimiyet' prensibiyle uyumlu olduğudur. Meşrutî idarenin Cumhurî idareye tercih edilmesi, Lütfi Fikri'nin modernizatörlüğü ve siyasî garbçılığı ile açıklanamaz. Zira her iki tarz idarenin Avrupa'da örnekleri

⁵ Mehmet Reşit, 'Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safha: Lütfi Fikri'nin Siyasi Mücadeleleri', *Dersim Mebusu Lütfi..*, s.187-188

⁶ *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefriki-i Kuvva Mesâili* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1338) 16 sayfadan ibaret Lütfi Fikri beyin bu risâlesine karşı iki polemik kaleme alınmıştır: Süleyman Nazif, *Lütfi Fikri Beye Cevab Hilâfet, Milliyet ve Tefriki-i Kuvva Mesâili*, Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1341, 7 sayfa; Fuad Şükrü, *Halk Saltanatı, Lütfi Fikri Beyin Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefriki-i Kuvva Mesâili Hakkındaki Mübahâsâtına Cevab*, İstanbul, 1338, 15 sayfa.

⁷ Lütfi Fikri beyin meşrutiyetçiliğindeki saik İslâmcılık olmasa gerektir. Arkadaşı Ali Haydar'ın verdiği bilgiye göre, kafası garb hukukuyla yoğrulduğu için eski kanunları ve Mecelle'yi sevmezmiş. Ali Haydar, 'Lütfi Fikri Bey'in Ölümü', *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Beyin Günlüğü*, s.176, 170. Günlük'te ayrıca şu ifadelerle de rastlanır: "Türklüğün birkaç asır sonra din-i İslâmın kuyudundan kurtularak büyük bir medeniyet husule getirebilmesi pek mümkündür. (..) Biz inkıraz bulduk ve daha ziyade bulacağız., çünkü dinimiz siyaset ve içtimaiyata müdahale ediyor.", *Dersim Mebusu Lütfi..*,s.37, 46. Bu notlar 1913 tarihlidir.

vardır. Bu durumda onun tercihini, reel politik kaygıların; kısaca Cumhuriyet rejiminin pratikte Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî egemenliğine hizmet edeceğine yönelik pek çok kişinin paylaştığı endişelerin belirlediğini söylemek daha doğru olur.⁸

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risâlesi Hakkında

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dört makaleden oluşur: *Halk Fırkası Nedir?* (s.1-11), *Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet* (s.12-23), *Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi* (s.24-29), *Mütefekkirin Ailesi Kongresi* (s.30-41).

Halk Fırkası Nedir? Lozan görüşmeleri sürerken Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Aralık 1922'de Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerine Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklaması⁹ üzerine partinin ideolojisine dair 1923 Ocak ayında yapılan tartışmalarla başlar. Lütfi Fikri, İstanbul mebusu ve M.Kemal Paşa'nın yakın dostu Mehmet Ali beyin *İleri* gazetesi ile gazeteci Ahmet Emin (Yalman)ın *Vakî'*te yürüttükleri polemiklerden alıntılar yapar. Mehmet Ali beye göre Halk Fırkası, müstahsillerin dostu, mütegalibenin düşmanı olacaktır. (Bu iddia Lütfi Fikri'ye ilkin yeni partinin Avrupa sosyalist partilerinden daha solda olacağını vehmettirmiştir.) Ahmet Emin (Yalman) bey ise köylüye ve ameleyle dayalı bir partinin fikren güzel ve fakat fiilen imkânsız olduğunu söyler. Ona göre, bugün müstahsillerle bağ kurmak imkânı yoktur; çünkü her yerde köylü eşrafı temsilci olarak görmektedir. Sonuç olarak iki rakip eşraftan sadece biri Halk Fırkası'na girecek ve dolayısıyla diğeri dışarıda kalacak ve eşraf üzerinden köylünün temsili bile tam anlamıyla gerçekleşmeyecektir.¹⁰ Lütfi Fikri Halk Fırkası'na dair nihâî hükmünü vermek için Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki açıklamalarını bekleyecektir. Bu açıklamalarda yeni partinin bir sınıfa karşı değil aksine bütün halkı ihata edeceğinin ve özellikle 'istiklâl-i tamm' ve 'bilâ kayd u şart hâkimiyet-i milliye' ilkelerine dayanacağını ilân edilmesinden hareketle, Lütfi Fikri yeni fırkanın ismi Halk Fırkası olsa da

⁸ Falih Rıfki, Cumhuriyet'i ilân ve Halifeliği ilga edecek İkinci Meclis'deki 'hâkimiyet-i milliye'ciler için şu tanımlamalarda bulunur: 'Yeni seçimlerde birinci Millet Meclisinin ikinci grup tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları yeni Meclise gelmiştir. (..) Devrimci değildirler. Gerici de değildirler. Bunlar 'bilâ kayd- ü şart hâkimiyet-i Milliye' prensibini tutacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, 'Terakkiperver Cumhuriyet' fırkasını kuracaklardır.' Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s.362.

⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s.371.

¹⁰ Ahmet Emin bey o tarihte, 1917'de Mehmet Asım beyle kurdukları *Vakî'* gazetesinde yazılar yazmakta ve sadece Halk Fırkası'nın ideolojisine değil bizzat bu girişime Mustafa Kemal Paşa'nın öncülük etmesine de karşı çıkmaktaydı. Böyle bir parti kurmak, millî davayı bölecek ve lideri Mustafa Kemal olduğu için mezkur parti demokrasiye değil, tek adam diktatörlüğüne yol açacaktı. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Rey yay., İstanbul, 1970, s.25-26.

gerçekte onun Cumhuriyet Partisi olduğuna hükmeder. Kendi ifadesine göre 1923 Şubatı'nda ortaya attığı bu tez, 1923 Eylül sonlarında Mustafa Kemal Paşa'nın *Neue Freie Presse* gazetesine verdiği demeçte, 'hakimiyet milletindir, yürütme ve yasama yetkisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir.' şeklindeki 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddesinin Cumhuriyet'e tekabül ettiğini belirtmesiyle doğrulanmış olmaktadır.

Diğer yandan 1923 Ocak'ından sonra politik süreci, Lozan görüşmelerinin Meclis'te yarattığı gerginlik belirlemiş, Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası adına 15 Ocak-25 Mart tarihlerinde seçim çalışması yapmış ve I.TBMM siyasi faaliyetini, Lozan Muahedesi'nin bu Meclis kompozisyonu tarafından tasdik edilmemesi riski karşısında, 1 Nisan 1923 de seçimlerin yapılarak Meclisin yenilenmesi kararını almıştır.. (Birinci TBMM'nin oturumlarda çoğunluk sağlanamaması yüzünden fiilen kapanması tarihi ise 21 Mayıs 1923' dür.) Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası'nın seçim beyannâmesi hükmünde olan *9 Umdé*'yi 8 Nisan'da açıklamış ve yapılan seçimlerde oluşan ve muhalif II. Grup'un tasfiye edildiği yeni Meclis 11 Ağustos 1923 te ilk toplantısını yapmıştır. Yeni Meclisin 13 Ağustos tarihli üçüncü toplantısında Meclis Reisi ile Reis-i sâni seçimleri yapılmış, bu iki makama sırasıyla Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir. Ertesi gün yapılan oylama sonucunda Heyet-i Vekile reisliğine Ali Fethi Beyin getirilmesiyle yeni hükûmet onun başkanlığında kurulmuştur.¹¹

Günlüklerinden öğrendiğimiz kadarıyla Lütfi Fikri bey bu süre dahilinde, 1923 Mart ayında *Meşrutiyet Fırkası* isminde yeni bir parti kurup, onun program ve tüzüğünü hazırlayarak 'bana büyük sempati gösteriyor'lar dediği İkinci Grup'a göndermiştir. Fırka programının 'ahvalin nezâketine mebni açıktan açığa hükümdarlık tarafı' olmadığını belirtmiştir.¹² Açıkça olmasa da imalı bir hükümdarlık, ancak meşrutî biçimiyle, taraftarlığı 1923 Eylül sonunda yayınlanan *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*'in merkezinde yer alır. Nitekim *Halk Fırkası Nedir?* başlıklı makaleyi izleyen *Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet*'le konuya giriş yapılır. Bu ikinci makale, cumhuriyet ile yazarın hükümdarlık dediği monarşinin biçimleri arasında bir tartışmaya davet çıkarır.

¹¹ Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim yay., İstanbul, 1998, s.28-38; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1938)*, Yurt yay., Ankara, 1981,s.49-60.

¹² Lütfi Fikri bey 1923 yılı için sadece 13 ve 14 Mart tarihlerinde günlük kaydı tutmuştur. 14 Mart tarihli günlüğünde, devamla, İkinci Grup'la yola devam etmek mümkün olmazsa *Meşrutiyet Fırkasını* tek başına geliştirmeyi ve Mustafa kemal Paşa ile İttihatçılar arasında çıkacak kavgadan sonra iktidara gelmeyi tasarladığı yazılıdır: "Şimdiden makul bir fırkanın esasatını kuracak olur isem tedricen o büyür ve kök salar ve ihtilalciler birbirini yedikten sonra o fırka bihakkın mevki-i iktidara gelir ve muhakkak memlekete büyük hizmet eder.", *Dersim Mebusu Lütfi..*, s.140-142. İktidara gelmek,sadrazam olmak Lütfi Fikri'nin İkinci Meşrutiyet yıllarına ait günlüklerinde de yer bulan bir özlemiydi. *age*, s.39.

Nitekim Lütfi Fikri, mutlak monarşi ile cumhuriyet arasında bir zıtlık görür, oysa Belçika örneğinin gösterdiği gibi, meşrutî monarşi ile cumhuriyet arasındaki fark 'hâkimiyet-i milliye' noktayı nazaran çok mesâbesine iner. Gerçi egemenliğin kimde toplandığına bakarak monarşi ve cumhuriyet ayrımı yapması, kendi açısından bile, problemlili bir tanımlamadır. Zira egemenin kim olduğu merkezli bir siyasî rejim tasnifi, onun nasıl belirlendiğini, temsil mekanizmalarının demokratik olup olmasını, egemenin yasama ve yürütme karşısındaki yetkilerini talileştirecektir. Bu bir yana, söz konusu makale, bu tartışmayı yarım bırakarak, TBMM'nin kuvvetler birliğine dayalı işleyişini eleştirir. Yasama ve yürütmenin Meclis'te toplandığı bu model ancak doğrudan demokrasinin işlevsel olabileceği küçük kasabalarda uygulanabilir; nitekim İngiliz Devrimi ve Fransız Konvansiyonun hazırladığı 1793 anayasası, tarihî tecrübe olarak *tevhid-i kumranın* zaafalarını sergilemiştir. Ancak bu tartışma esnasında verdiği Cromvell örneği Mustafa Kemal Paşa'yı imâ etmesi bakımından dikkat çekicidir:

Hükûmet kral tarafdarânına ve müfrit hürriyetçilere galebe ettiği gibi kendisine nev-umma ailevi bir başka rahatsızlık geliyordu. Hasımlara galebe ile iş bitmiyordu. Bizzat hükûmet ile tarafdarânı arasında her gün daha ziyade sivrilen sahib-i kudret bir kimse vardı ki hem ondan vazgeçemiyorlar ve hem ona karşı kendilerini nasıl müdafaa edeceklerini bilemiyorlardı. Yeni hükûmetin husulüyle beraber Kromvel müstesna bir mevki almıştı. Bir buhran zuhur etti mi, izalesi onun himmetinden bekleniyor, fakat muvaffakiyetin ertesi günü de onun bu suretle aldığı şeref ve şöhretten korkuluyordu...¹³

Makalede ilginç bir diğer nokta, daha Cumhuriyet ilân edilmeden Türkiye'deki câri rejimin Cumhuriyet olarak tanımlanmasıdır ki, bu suretle Lütfi Fikri 24 Eylül 1923'te *Neue Freie Presse*'e bu mealde demeç veren Mustafa Kemal Paşa'yla benzer bir tavrı benimsemiş olmaktadır.

Cumhuriyet Fırkasının Mücadelet-i Müstakbelesi başlıklı 3. makede Lütfi Fikri Cumhuriyetin ilânı meselesine somut bir öneriyle dahil olur ve Mustafa Kemal Paşa'ya kendi şartlarında uzlaşma teklif eder. Hayli enteresan ve bir o kadar da naif olan teklife göre Mustafa Kemal Paşa memleketin ileri gelen mütefekkirlerini samimi bir aile kongresi hâlinde toplantıya çağırmalı, cumhuriyet ve meşrutiyet meselesini bu kongre karara bağlamalıdır!¹⁴ Lütfi Fikri

¹³ Lütfi Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul, 1339, s.19.

¹⁴ Lütfi Fikri bey Meşrutiyet devrinde de bu tür *romantik* girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri Bâb-ı Ali baskınından sonra, 26 Şubat 1913 günü 'sırf sevk-i hamiyetle' Mahmut Şevket Paşa ve Hacı Adil beye 'Cabinet de Coalition' öneren bir mektup yazmasıdır. *Dersim Mebusu Lütfi Fikri...*, s.40. Uzlaşma arayışının eski bir örneği de, 1. dipnotta belirtildiği gibi, Millî Mücadele yıllarında İstanbul ve Ankara arasında arabuluculuk yapması düşünülen *Müsâlemet İttifakı*'nı kurmasıdır.

beyin iyi niyetli önerisinin politik dildeki tercümesi şüphesiz ki *Tek Adam* idaresi yerine bir tahsilliler zümresinin, oligarşinin yeğ tutulması, Mustafa Kemal Paşa'ya zımnen 'iktidarı paylaş' çağrısı yapılmasıdır. Lütfi Fikri çağrısını gerekçelendirir: İlk cumhuriyetin düşmanı meşrutiyet değil mutlakiyettir. Hatta onlar fıkren akrabadırlar: "Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla Kanun-ı Esasî arasında hâkimiyet-i millîye nokta-ı nazarından ednâ bir fark yoktur. Her ikisinde de hâkimiyet milletindir. Yalnız birinde hükümdar yoktur, diğerinde vardır; fakat bu, Belçika Kralı gibi münhasıran hâkimiyet-i milliyeden tenevvür ve istifâde eden ve aslında bir ziyâyı haiz yani münîr olmayan müstür bir padişahdır. İşte hâkimiyet-i millîye nokta-ı nazarından iki taraf arasındaki fark-ı cüz'î bundan ibarettir."¹⁵

Ancak Fransız devriminde Jakobenler ve Jironenler arasındaki mücadelenin gösterdiği gibi, bazen ihtilâlin evlatları arasındaki kavganın daha kanlı olabildiğini ispatlamıştır. Türkiye'nin ise 1908'den beri yaşadığı ve Harb-i Umumî ve işgali de kapsayan kanlı macerası, onda yeni bir kavgayı kaldıracak takat bırakmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, sonuç olarak, meşrutiyetçilerle cumhuriyetçiler arasında hakem rolü oynayarak fikir sahiplerini bir kongrede bir araya getirmelidir.

Mütefekkirin Aile Kongresi başlıklı son makale, Lütfi Fikri beyin siyaset-dışı, romantik sular da dolaşmasının bir örneği olması bir yana, onun meşrutiyetçi tezlerinin açıklanması açısından önemlidir. Sanki Kongre'nin toplanmasına karar verilmiş gibi, gündemi de belirler; müzakereler, ona göre, sadece devlet başkanının 'irsî bir hükümdar mı yoksa müntehib bir zat mı' olacağına hasredilmelidir. Gene sanki kongre toplanmış ve Lütfi Fikri bey az sayıdaki güzide mütefekkirlerden biri olarak tebliğini sunuyormuş gibi görüşlerini açıklar. Ona göre Cumhuriyet lafzı Millî Mücadele'nin ilk yıllarında tekellüm edilmek bir yana, Misak-ı Milli'nin birçok maddelerinde, İstanbul Meclis-i Mebusânı'nın 16 Mart 1920'de dağılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına vilâyetlere gönderdiği tebliğde, '3 Nisan 1920'de Meclis açış nutkunda vs. aksine saltanat ve hilâfet makamlarına bağlılık dillendirilmişti. Lütfi Fikri yakın tarihe yönelik kısa yolculuğunu tamamladıktan sonra sadede gelir. Mesele 'tahakküm ve istibdat' meselesidir. Tahakküm ve istibdat bir taht ve hükümdarla özdeşleştirilmiştir, oysaki bir taht ve hükümdar olmadığı zaman da tahakküm ve istibdatın örnekleri, Güney Amerika Cumhuriyetlerinde gözlendiği gibi, az değildir. Lütfi Fikri çok iyi bildiği İngiliz ve Fransız devrimlerinden misal getirir:

¹⁵ Lütfi Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, s.27. Lütfi Fikri beyin Meşrutiyetçiliğin karşılığı olarak kullandığı Kanun-u Esasî'den kasdı, 1876 Kanun-u Esasî'sinin 8 Ağustos 1909'da Meclis'i Padişaha karşı güçlendirmek için 21 maddesinin değiştirilmesi, bir maddenin kaldırılması ve üç yeni maddenin konmasıyla oluşan yeni meşrutiyettir. Bunun için bak. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa yay., İstanbul, 1996, s.147-150.

Fransa ihtilâlinde ahali bu kadar krallık aleyhinde uğraştıktan ve hatta kralı idam ettikten sonra değil miydi ki bir Korsikalı zâbit geldi, yeniden bir taht yaptı, üzerine oturdu. Hem de kraldan daha büyük bir isim ve unvan aldı, kendisine imparator dedirtilti... Onun yeğeni ve ona nispetle ehemmiyetsiz bir âdem olan Üçüncü Napolyon bile Lui Filib krallığını deviren inkılâbın, cumhuriyetin başına geçip de kendisini yine o cumhuriyeti yapan halka imparator ilân ettirmedi mi? Kezalik İngiltere ihtilâlinde koca kral Şarl idam olunduktan ve bilfiil halk hükûmeti ve Mösyö Gizo'nun bâlâda menkul sözü vechile Meclis-i Meb'ûsân Hükûmeti ilân olunduktan sonra, diğerleri gibi alalâde bir meb'ûs olarak meclise girmiş ve ondan sonra harb-i dâhilîlerde kumanda mevki' ve vazifesinde bulunarak temeyyüz etmiş olan bir zât yani Kromvel nihayet protektora namıyla şahsî bir hükûmet teşkil etmedi mi idi? Gerçi Kromvel kral unvanını almadı idi fakat bu bile kendisine teklif olunmadı mı idi?..¹⁶

Monarşinin kaldırılmasının kendiliğinden özgürlük getirmediğine ve hatta tam tersi sonuçlar ürettiğine yönelik uyarılarındaki haklılık bir yana, meşrutiyetçiliği savunmak adına serd ettiği iki fikir kendi içinde sorunludur: Bunlardan ilki Osmanlı 'hanedân-ı hükümdarî' sinin en koyu Türk olması çeheti, diğeri ise Cumhuriyetin ancak seviyesi çok yüksek milletlere layık olduğunun ve fakat Türkiye'nin henüz o düzeyde olmadığını zımnen ilânıdır.

Lütfi Fikri, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılarak hilâfetin TBMM'nin uhdesine verilmesi kararını da tasvip etmez ve "Bu inkılâb, Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendiler hazerâtının buyurdıkları gibi ahkâm-ı şer'-i şerife tamamen muvafık olabilir yahud olamaz. Bizce yani Türkiye ahalisinin menafii nokta-yı nazarından, mesele orada değildir. Bize bu bâbda endişe veren nokta münhasıran şudur ki acaba âlem-i İslam, şimdiye kadar dört beş yüz seneden beri Türk padişahlarını halife olarak tanımış ve onlara karşı daima hürmetkar bir vaziyet almış ve Cuma günleri hutbelerde onların isimlerini yad ve tezkâr etmiş ise badema hilafeti ihrâz edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclislerine karşı da aynı vaz'-ı hürmetkârî olacak ve hutbelerinde onun namını da zikr edecek midir?"¹⁷ diyerek eleştirir. Çünkü Osmanlı halifeleri, on milyonluk bir nüfusa sahip Türkiye'ye âlem-i İslâm nezdinde 40-50 milyonluk bir destek sağlamaktadırlar. Netice itibarıyla mesele Mustafa Kemal Paşa'nın bir kongre toplanmasını gerektirecek kadar mühimdir.

Lütfi Fikri akim kalmış politik girişimleri dikkate alınırca bir kaybedendir. Fakat onun yenilgiyi bir kader gibi yaşaması, rastlantıların aleyhine çalışmasından çok fikri endişesini kariyerist özlemlere kurban etmemesindedir. Kısaca siyaset adamı Lütfi Fikri'yi yenilgiye uğratan fikir ve dava adamı Lütfi

¹⁶ Lütfi Fikri, *Meşrutiyet ve...*, s.35.

¹⁷ Lütfi Fikri, *age.*, s.40.

Fikri'dir. O 1923'te fikrî ve siyasî birikimiyle Halifenin Devlet başkanı olacağı hayırhah bir meşrutî rejim-başka bir çok kişiyle birlikte- öngördü ve kaybetti. 1923 yılı Ekim sonunda Mustafa Kemal Paşa, mütefekkirler kongresi toplamak yerine Cumhuriyet'i ilân edince, bu vadide son romantik girişime imza koydu; 10 Kasım 1923'te *Tanın* gazetesinde bu kez Halife Abdülmecit Efendi'ye hitaben 'Huzur-ı Hazret-i Hilâfetpenâhiye; Açık Arıza' başlıklı bir mektup yazarak 'hanedanın ebediyen sâkit olmaması' için istifa etmemesi telkininde bulundu.¹⁸ Mektuptan dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve 27 Aralık 1923 günü, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 3. maddesine binaen 5 yıl küreğe mahkum edildi. Cezanın kaldırılması için İstanbul barosu ve Fikri beyin avukatları 9 Ocak'ta Meclis'e müracaat etmişlerse de başvurular reddedilmiş, bunun üzerine Lütü Fikri bey bizzat Meclis'e dilekçe vermiş ve bu kez Meclis dilekçeyi işleme koymuş ve hazırlanan af layihasının Meclis'in 13 Şubat tarihli oturumunda kabul edilmesiyle hakkındaki kürek cezası kaldırılmıştır. İstiklâl Mahkemesi'nin göz dağı verip Meclis'in affettiği bu aksi ve dürüst adam hapisten çıktıktan 6 ay sonra, İstanbul Baro başkanlığı seçimlerinde 295 oyuna 142'sini alarak, 1928 kadar görev yapacağı, Baro Heyet-i İdare Reisi seçilmiştir.¹⁹

Kaynaklar

- ALPKAYA Faruk (1998) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim yay, İstanbul.
- ATAY Falih Rifkî (1969) *Çankaya*, Doğan Kardeş yay, İstanbul.
- BİRİNCİ Ali (2003) Lütü Fikri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 233-234.
- Dersim Mebusu Lütü Fikri Beyin Günlüğü* (1991) Haz. Yücel DEMİREL, Arma yay, İstanbul.
- FUAD Şükrü (1338) *Halk Saltanatı, Lütü Fikri Beyin Hükmüdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvvâ Mesâilî Hakkındaki Mübâhasâtına Cevab*, İstanbul.
- GÖVSA İbrahim Alaaddin (1946) *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul.
- KOCATÜRK Utkan (2000) *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

¹⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*,s.81. Mektubun tam metni Yücel Demirel'in hazırladığı *Lütü Fikri Beyin Günlüğü*'nde yayınlanmıştır.bkz.age,s.161-166.Lütü Fikri beyin mektubunun yayınlanmasından bir gün sonra; 11 Kasım'da bu kez Hüseyin Cahit 'Şimdi de Hilâfet Meselesi' başlıklı bir makale neşrederek Meclis'in dışardan verilen kararları (Mustafa Kemal Paşa ima ediliyor) tescil mevkiine indirildiğini, halifelik kaldırılırsa beş on milyonluk Türkiye devletinin İslam dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını ve aynı nedenle Avrupa siyaseti açısından da sıradan ve değersiz bir hükümete dönüşeceğini yazmıştır. Ona göre 'gerçek milliyet duygusunu yüreğinde duyan her Türk, Hilâfet makamına dört elle salınacak durumundadır.' Bkz.Uluğ, age, s.130-131.

¹⁹ Tunçay, age., s.82; Alpkaya, age., s189.

- LÜTFİ Fikri (1338) *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvva Mesâli* Cihan Matbaası, İstanbul.
- LÜTFİ Fikri (1339) *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul.
- SÜLEYMAN Nazif(1341) *Lütfi Fikri Beye Cevab; Hilâfet, Milliyet ve Tefrîk-i Kuvvâ Mesâli*, Şark Kütüphanesi, İstanbul.
- TUNAYA Tarık Zafer (1988) *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Arma yay, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1938*, Yurt Yay., Ankara.
- ULUĞ Naşit Hakkı (1975) *Halîfelîğin Sonu*, Türkiye İş Bankası yay, Ankara.
- YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarikte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Rey yay., İstanbul.

Ek: Lütfi Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339. Risâlenin Çevrimyazısı.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet

Lütfi Fikri

Halk Fırkası Nedir?

Elyevm sûret-i kat'iyede teessüs etmiş olduğu Ankara haberlerinden anlaşılan Halk Fırka'sının bu sene ibtidâsında yani geçen kânûn-ı sâni ayında ilk bahisleri geçtiği vakit bu bâbdaki efkâr ve mütâlaâtımızı işbu isim ve ünvan altında bervech-i âfi tesbît ve tahîr etmiştik. O vakit ahvâl bunun neşrine mü'sâid olmadı. Şimdi bu bahse tekrar avdet edildiğinden ve bu yazılarda bugünkü mebâhis itibariyle de az çok bir kıymet tahmin ettiğimizden bu risâlenin başına koyduk.

Şu son haftalarda Mustafa Kemal Paşa'nın *Halk Fırkası* namıyla bir fırka-i siyasiye teşkil etmek ve böylece mücâhedât-ı azîme-i milliyelerinden sonra yeni bir sahada, bir defa sırf siyâsî bir sahada mücâhedâtda bulunmak istediklerine dair birçok haberler geldi. Gerek yapılmak istenilen firkanın ismi ve bu firkanın gerek tarif ve tesbît-i mahiyeti sâdedinde İstanbul meb'ûsu muhteremi Ali Rıza beyefendi gibi Mustafa Kemal Paşa'ya son derecede dost ve mukarreb olan bir zatın *İleri* gazetesinde münteşir silsile-i makalâtı bu firkanın Avrupa'daki sosyalist fırkalarından belki biraz daha sola müteveccih yani daha müfrit mahiyetde olarak çiftci ve ameale sınıflarının menâfiini muhafaza etmek ve hatta onları öbür sınıflara karşı müdafaa etmek gibi bir maksat takip edeceği yolunda bir fikir ve zan verdi. Filhakîka Rıza beyefendi bu makalelerinin birinde²⁰ aynen şunu diyordu:

'Bizim fikrimiz münhasıran halk yani köylü ile umum müstahsilleri memleketin efendisi mevkiine is'âd etmektedir. Siyâsî rakîblerimiz ise sarâhaten diyorlar ki bugünkü şerâit tahtında müstahsillerle temas imkânı yoktur. Bugünkü menfaatlerin tarzına nazaran köylü sınıfı ciddî surette eşrafı mümessil diye tanır. İşte biz halkçılar, bu fikre karşı protesto eder, alenen mücadeleyi kabul ederiz. Bu sene faaliyetin bidâyetinde Mustafa Kemal Paşa, Meclis'de îrâd ettiği nutk-ı iffîtâhîde memleketin efendisi köylüdür, hakikatini en gür sesiyle haykırmişti. O hâlde muhaliflerin bu mütâlaası Paşa'nın milliyetperver olan bu prensibiyle tenâkuz teşkil eder. Muhalifler diyorlar ki her yerde mevcut iki rakip eşraf zümresinden biri Halk Fırkası'na girecek fakat müstahsillerin hakikî menfaatlerini temsil eylemiş olmayacaktır. Asıl bu noktada aldaniyorlar, bizden ayrılıyorlar. Halk Fırkası, âgûş-ı safvetine böyle mütegalibeyi nasıl alabilir. Eğer olsa onun ismi Halk Fırkası olabilir miydi? Halk ile mütegalibenin menâfii birbirinden ayrıdır ve bu mücadelede halkın tarafını iltizâm etmek içindir ki bu fırka teşkil ediyor...'

²⁰ 7 Kânûn-ı sâni 1339 tarihli *İleri* gazetesi.

Ali Rıza Bey, yazılarının şu naklettiğimiz fıkrada mündemic esas ve ruhuna aynı makalede birçok defa avdet ediyor ve o cümleden olarak 'mütegallibe, muhtekirler yani yeni tabirle monopolcilerin zaman geçtikçe hep Halk Fırkası'na muhalif olacaklarını' serd ve ityân eyliyor ve nihayet 'Mustafa Kemal Paşa'nın yegâne emeli birkaç sene zarfında köylünün ayağından çarığı çıkartmak onlara refah ve saadet temin edecek vesâiti istikmâl etmektir. Bu da bir programla olur. Hâlbuki muarızlarımızın mütegallibe dedikleri kimselerin bu programa engel olmaması kabil değildir.' diyor.

Ali Rıza beyin şu menkul yazılarında sık sık muarızlarımızın, siyasî rakiblerimizin fikirleri diye telmîh ettiği şeyler başlıca Ahmed Emin beyin *Vakit* gazetesinde Halk Fırkası hakkında serd ettiği efkâr ve mütâlaâtı. Filhakika Emin bey de bâlâda serd edildiği vechile tıpkı bizim gibi Halk Fırka'sını bir sol fırkası, hatta sosyalist fırkalarından daha sola müteveccih daha müfrit bir çiftci ve amele fırkası mahiyetinde görmüş ve o yolda efkâr ve mütâlaât serd etmiş ve o cümleden olarak şunu demişti: 'Halk Fırkası zaten hazırlanmamıştır. Ve önümüzdeki intihâbâta kadar esaslı surette her tarafta yerleşemez. Müstahsil sınıfın menfaatlerini her şeyin fevkinde tutmak pek doğru bir prensiptir. Memleketin menfaati bunu icâb ettirir. Fakat bugünkü şerâit tahtında müstahsillerle temas imkânı yoktur. Her yerde mutlaka eşrâf mümessil vaziyetinde bulunacaktır. Bugünkü menfaatlerin tarzına nazaran köylü sınıfı ciddî surette eşrâfî mümessil diye tanır. Bu takdirde her yerde mevcut iki rakip eşrâf zümresinden biri Halk Fırkası'na girecek, fakat müstahsillerin hakiki menfaatlerini temsil eylemiş olmayacaktır...' ²¹

Bu kere İzmit'te Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası hakkındaki beyânâtına bakılırsa Ahmed Emin beyin şu itirâzâtı tarzındaki efkâr ve mütâlaât zamanla müşârünileyh hazretlerinin fikirleri üzerine büyük bir tesir icrâ etmişe benzer. Filhakika Halk Fırkası kendisinden ilk defa bahs ettirdiği vakit o kadar müfrit bir sol fırkası tesiri yaptı ki bizzat biz bî-ihyâr fikren bunun mevrîd ve masdarını anıyor ve Anadolu'nun son senelerde Bolşevik Rusya ile vâki olan temaslarının, râbitalarının bu bâbda ne dereceye kadar bir âmil olarak alınabileceğinin sual ve tedkîkini becâ buluyorduk. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te fırka hakkındaki son beyânâtında artık böyle bir sual ve tedkîki icab ettirecek hiçbir cihet görünmez oldu. Müşârünileyh gazete muharrirlerine Halk Fırkası hakkındaki izâhâtını telhîsan ve aynen şunu söyledi:

'Bilâ-istisnâ bizim efrâd-ı milletimiz çalışmağa hâşişgerdir. Fakat sarf olunan mesâiden azamî istifâde sa'yde tatbîk olunan usûl ile mütenâsibdir. Evvelâ usûllerimizi en çok semere-bahş tarz-ı medenîde tespit etmeliyiz. Bir de mesâî mütefarık oldukça netâyici o mesâinin muhassıla hâlinde vereceği neficeden çok dündür. Bunun için milletin ihtiyâcât-ı içtimaiyesini ve mazideki zararlarını tatmîn ve telâfi edebilecek en makul programı tesbîit etmeye mecburuz. Program bütün milletçe tatbîk olunmalıdır. Bu ancak bir teşkil-i siyasî ile mümkün olur. İşte bu hakikatın istilzâm ve icbârı üzerinedir ki bütün sunûfi yekdiğerine lâzım-ı gayrı müfark olan, çünkü menfaatleri yekdiğerinden tehâlûf eylemeyen halkımızın müşterek ve umumî olan menâfi ve saadetini temin için Halk Fırkası nâmi altında bir fırka teşkilî tasavvur edilmektedir. Fakat millî maksadlardan ziyade şahsî menfaatler esasına müstenid siyasî teşekküllerden ve bu teşkilâtın iğfâllerinden, müsâdemelerinden tevellüd etmiş olan tarzların el'an cezasını çekmekte olan milleti aynı mahiyette bir takım bî-sûd iştigallere sevk etmek kadar kebâirden büyük günah yoktur. Bu ifade ile

²¹ 28 Kânûn-ı sâni *Vakit* gazetesinin baş makalesi.

beyân edilmek istenilen şudur ki ismi fırka olan bu halk teşkilinden maksad evlâd-ı milletten bir kısmının, sunûf-ı ahaliden bazılarının, diğer evlâd ve sunûfun zararına menâfiini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hâric olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehid bir surette müşterek ve umumî olan refah-ı hakikiye îsâl için faaliyete getirmektir. Vukû' bulması lâzım gelen mesâinin tarzı ve derecesi, hâl-i tabîisini bulmuş herhangi bir milletin emniyet ve huzur içinde takip ettiği tarzdan ve dereceden başkadır, çok fazladır. Çünkü millet ve memleketimiz en büyük ve bütûn cihanda hayret-bahş zaferlerinden sonra dahi kendini emniyet ve huzur içinde görmemek bedbahtlığına mahkûmdur. Mazi, karanlık ve meş'ûm mazi millete ancak böyle bir miras bırakmıştır.²²

Derhal görülecek ki Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleriyle Halk Fırkası hakkındaki efkâr ve âmâlini tebliğ ve tavih sadedinde İstanbul meb'ûsu Ali Rıza bey tarafından yazılan ve *Vakit* gazetesi ser-muharriri Emin beyin bazı itirâzâtını celb eden makalelerdeki mesrûdât arasında azîm bir fark vardır. Mustafa Kemal Paşa'nın beyânâtında bir sınıf halkın menâfiini başka menfaatlere karşı koymak gibi fikir ve emeller mahsûs değildir. Fakat şurası da itiraf olunmak lâzım gelir ki mesele, ancak Ali Rıza beyin mukâvelelerinde görüldüğü şekil ve surette vaz' olunduğu vakit, bir fırka-yı siyasiyeye esas ve zemin, tabîr-i âherle, kumaş olabilir; yoksa Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin beyânâtında iktisâb ettiği mahiyetle kat'iyen bir fırka-yı siyasiyeye esas olamaz ve memleket ve millet hakkında çok fırkaların mukaddimelerine girebilecek umûmî, makul ve hâliyle mübhem bir takım sözler hükümünde kalır.

O halde derhal hâtıra şu tarzda birkaç sul gelir: Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki beyânâtı bir halk fırkasına esas olabilecek kadar ayrınlığı gayınlığı mûcib bir mahiyet-i mütesallibe ibrâz edemiyorsa başka hiçbir fırkaya da esas olamaz mı? Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istedikleri fırka şu beyanatlarına nazaran hakikî manasıyla bir *halk fırkası* olamayacaksa büsbütün mevcudiyetinden muarrâ olacak mı? Bu, ruhuna, zamanına, alacağı tarz-ı cereyana nazaran -velev asıl ismi olmasın- acaba başka bir fırka mıdır?..

Şu son suale bilâ-tereddüd evet diyeceğiz ve bakınız niçin: Mustafa Kemal Paşa İzmit'teki beyânâtlarında muhtelif mevzulara imâle-i fikr etmiş ve *Mîsâk-ı Millî* ve *Teşkilât-ı Esâsiye* hakkında aynen şu sözleri söylemiştir:

'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: İstiklâl-i tâm, bilâ kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Birinci umdenin ifadesi *Mîsâk-ı Millî*'dir. İkinci ve hayatî olan umdesinin beyânı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'dur. Millet *Mîsâk-ı Millî*'nin medlûlünü güzide evlatlarından teşkil ettiği kahraman ordularıyla fiilen istihsâl eylemiştir. Bunun usulen ve siyaseten dahi ifade olunacağına şüphe yoktur. *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun ruh-ı aslısi ise bu kanunun kitaplara geçmesinden evvel milletin dimağında ve vicdanında temerküz eylemiş olmasıyla ve ancak bunun ifadesi olmak üzere tesis ettiği Meclis'e verdiği vazife-i asliye ile ve senelerden beri ahkâmını fiilen tatbîk edegelmekte olmasıyla ve en nihayet kanun şeklinde enzâr-ı cihâna vaz' eylemesiyle tahakkuk etmiştir. Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir.. Milleti hâkimiyetten mahrum eden hâil, milletin galeyân ve bi-hakkın tuğyâniyle biraz zahmetli ve fakat bi'n-netice muvaffakiyetli surette ortadan kaldırılmıştır.. Ma'dûmun ihyâsına kalkışmak ise bi't-tabi gayrı mümkünün mümkün olduğu zehâbı ve batılâtında temerrüd olur. Bu, temerrüdlere, ki milletin hüsrânını

bilerek bilmeyerek talibdirler, nedâmet-i hakikiyesini ve hüsrân-ı elîmini mucib olmaktan başka bir netice vermez.¹²³

Paşa hazretleri bu bahse İzmit'te gazetecilerle mülâkatlarından sonra sinema binasında ahali ile vukû' bulan müsâhabelerinde daha açık, daha kat'i bir surette avdet ettiler:

'Şurasını açıkça söylemek lazımdır ki bu milletin üç buçuk seneye sıkıştırdığı dava çok azametlidir. Bunu hazm etmek için kuvvetli dimağlar lâzımdır. Fransızlar ihtilâl-i kebirî kat' etmek için tam bir asır çalışmışlardır. Felsefe-i hayatın garip bir tecellisidir ki her nâfi' ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim lisanımızda irticâ' derler. İşte bu irticân imhâsi için tedâbir-i mukteziyeyi evvelden almış olmak lazımdır. Bütün millet emin ve müsterih olsun ki bu inkilâbı yapanlar bu gibi menfi kuvvetler çıkacağı noktada ezecek kudret ve kabiliyete ve tedbire mâlikdirler. Kat'iyetle tekrar ederim ki milletin hâkimiyeti müebbeddir... Böyle bir fırkanın ruh-ı aslısı istiklâl-i tamm bilâ kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Bu milleti ve bu milletin mukadderâtını ellerine tevdi' edeceğimiz insanlardan mürekkeb meclis ve onun hükûmetinin dikkatle takip edeceği nokta hiçbir taraftan milletin istiklâl ve hâkimiyetine göz dikilmesinden ve istiklâl ve hâkimiyete dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır...'¹²⁴

Malumdur ki bir memlekette fark-ı siyasiye leh ve aleyhinde şiddetli bir propaganda, mücadeleler tevfid edebilecek kadar efkâr-ı umumîyeyi işgal eden mesâil-i mühimme etrafında teşekkül edebilir. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın şu nakl ettiğimiz son sözlerine nazaran sıhatle diyebiliriz ki müşarünileyh ve rüfekası elyevm memlekette mühim bir fırka teşkil etmek üzeredirler. Fakat bu fırka, ona verilmek istenilen *halk fırkası* isminin ve bu bâbda yazılan bazı makalelerin ve hülle-i evlada zan ve za'm ettireceği vechile köylü ve amelenin yani fukara-yı ahalinin yüksek sınıflara karşı muhafazasını istihdâf eden ve binaenaleyh bizim memleketimizde – an'anatımıza ve sunûf-ı muhtelif-i ahali arasındaki örf ve âdet ve tarz-ı münasebet ve rabıtaya nazaran- yerî olmayan ve haliyle sun'î ve bundan dolayı da daima zayıf kalmağa mahkum bir fırka değil bu kere Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen inkilâb-ı siyasiyenin, tarz-ı idare ve hükûmetin hasımlarına ve muarızlarına karşı müdafaasını kendisine emel edinmiş hakikî, yaşamağa müstaid bir fırka olacaktır. Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla vaz' edilen tarz-ı hükûmetin memleketimizde leh ve aleyh birçok taraftarları olması kaviyyen meczûm olduğundan irade vukû' bulacak mücâdelâtın da o nisbette şedid olması muhtemeldir.

İmdi Mustafa Kemal Paşa ve rüfeka-yı muhteremeleri için 'memlekette Teşkilât-ı Esâsiye kanununun müdafaasını azmetmiş bir fırka teşkil ediyorlar.' Diyebileceğiz. Bütün isimler gibi fırkalar ve teşkilât isimleri de vecîz ve me'nûs olmak zarurî bulunduğu ve Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen tarz-ı idareye Avrupa hukuk-ı esasiyelerinin bu bâbda asırlardan beri takarrur etmiş, kökleşmiş tasnifât-ı vasialarında bir yer bulmak hiç de zor olmadığından fikr-i taharrimizi bu tarafa imale eder isek yeni fırka için isim bulmakta müşkilat çekmeyiz. Bizce bu isim bilâ-tereddüd *Cumhuriyet Fırkası* olmak lazım gelir. Çünkü Teşkilât-ı Esâsiye kanununun husule getirdiği tarz-ı idare kendine mahsus cihetleri olmakla beraber hutû-ı asliye ve umumiyesinde tamamen bir cumhuriyettir.

¹²³ 20 Kânûn-ı sâni 339 tarihli İstanbul gazeteleri

¹²⁴ 20 Kânûn-ı sâni 339 tarihli İstanbul gazeteleri

*** **

Halk Fırkası'nın nihayet bir cumhuriyet fırkasından başka bir şey olamayacağı hakkında bundan dokuz on ay evvel vaz' ettiğimiz teşhis'i bu kere Mustafa Kemal Paşa tamamen teyid ve tasdik etdi. Filhakika geçen hafta *Neue Freie Presse* muhabirine vaki olan ve matbuatta azim mebâhisât ve münâkaşât tahrik eden beyânât-ı malûmelerinde aynen şunu dediler:

'Teşkilât-ı Esâsiye mucebince hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir. İcra kudreti, teşri' selahiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir diye sarâhat vardır. Bu iki cümleyi bir kelimedede izah edebilmek için hangi lügâtte aranırsa aransın mezkûr kelime cumhuriyet olacaktır. Binaenaleyh Türkiye'nin dâhilî tekâmülû tamamen bitmemiştir. Daha tadilat ve terakkiyat vukû' bulacak ve bilumum tekâmülât cumhuriyet esasına müncer olacaktır. Türkiye'de hâl-i hazırda olduğu kadar ileride de daha ziyade demokratik bir cumhuriyet teşekkül edecek ve bu cumhuriyet hiçbir suretle garb cumhuriyetleri esâsâtından farklı olmayacaktır.' (24 Eylül 1339 tarihli İstanbul Gazeteleri)

Şu hâle nazaran elyevm memleketimizdeki şekli idarenin bir cumhuriyet olarak kabul edildiğini en selahiyetdâr bir ağızdan iştmiş oluyoruz. Bu selahiyetdâr ağız aynı zamanda bize bu cumhuriyeti tekâmül ettirerek garb cumhuriyetlerine benzetmeğe çalışacaklarını da bildiriyor ve böylece *Halk Fırkası* ismiyle teşkil edilmiş olan fırkanın mahiyet-i hakikiyesi, en bariz sıfatı da tamamen tecelli etmiş oluyor.

Cumhuriyet ve Onu Diğer Tarz-ı İdarelerden Ayıran Hususiyet

Devlet ve hükûmetlerin eşkâl-ı muhtelifesi nazâr-ı dikkate alındığı vakit cumhuriyet tamamen mutlak hükümdarlığın (*monarchie pure*) mukâbilidir ve ikisi arasında sûret-i tefkîr şudur: *Mutlak hükümdarlıkta hâkimiyet -souveraineté* bir şahıstır, cumhuriyette ise bir mecma'dadır. Bu mecma' pek mahdud kimselerden müteşekkil ise ona nev' ve derecesine göre *oligarşi* yahud ileri gelenler cumhuriyeti *-république aristocratique* denilir. Bilakis bir memlekette bütün millet hâkimiyete iştirak ediyorsa ona avam cumhuriyeti *-République democratique* itlak olunur.

Mamafih biraz evvel dediğimiz gibi cumhuriyet hangi şekli ü suretinde olursa olsun cümlesinde sıfat-ı kâşife olan ve onu mutlak hükümdarlığın muhalif ve ziddi yapan husus, cumhuriyette hâkimiyetin bir şahs-ı münferidde değil bir heyette tecelli etmesidir.

Fakat son asırlarda, bu kat'i ve bariz bir surette birbirinden ayrı tarz-ı idareler arasında, zamanla bir takım muhtelif şekli devletler husule geldi. Bu muhtelif eşkâl-i düveliyenin en barizi, medeniyet-i müteahhirenin son asırlardaki mahsulât ve âsârından bir mühimi olan *meşrûfî hükümdarlık*'dır. Bunda cumhuriyette olduğu gibi hâkimiyet bir şahısta yahud bir mecma'da değildir. Bu, muhtelif unsurlardadır. O unsurlar hâkimiyete nev-ummâ şâyian sahip ve maliktirler. Ef'âl-i hâkimiyetin husûl bulması için onların rey ve ıraları yekdiğerine manzum olmak lazım gelir.

Ancak bu *meşrûfî hükümdarlığın (monarchie constitutionelle)* dahi birçok nev' ve derecesi vardır. Bunların bazıları *mutlak hükümdarlık*a takarrüb eder,

bazıları ise bilakis adetâ cumhuriyettir. Birinci nev'e misal olarak Prusya'nın 31 Kânûn-ı sâni 1851 tarihli kanun-ı esâsîsini zikr edebiliriz. Bu kanun-ı esâsînin esas ve ruhu şudur ki esasen hükümdar bütün hâkimiyeti haizdir de zaman ve maslahat icâbı olarak bu hâkimiyetine tayin ettiği ve münasip gördüğü derecede milleti iştirak ettirmiş, nev-ummâ onu sofrasına davet etmiştir. Şu hâl ve sıfât-ı kâşife mezkûr kanun-ı esâsînin bütün maddelerinde kendisini gösterir. Mesela Prusya'da hükümdarlığın ne suretle intikal edeceğine dair olan 53 üncü maddesini nazâr-ı dikkate alacak olur isek görürüz ki bu madde milletin şu tarzı yahud bu tarzı tercih ve intihâb etmiş olması gibi hâkimiyet-i milliyeyi tecelli ettirecek bir tarz-ı ifadeyi ihtiva etmiyor; bilakis Prusya hanedan-ı hükümdarîsinin bu bâbda mine'l-kadîm ailevî kanun ve usulünden bahs ediyor. Tâbir-i aherle keyfiyet millet tarafından bir vekâlet, bir selahiyet itâsı şeklinde değil bilakis hanedan-ı kraliye has bir hak suretinde mevzû' bahs oluyor. Zaten mezkûr kanun-ı esâsînin bütün heyet-i mecmuasında görülür ki bunun vâzı'ları milletin ne gibi hukuku haiz olup olmayacağı hususuyla meşgul olmuşlar, yalnız onu tayin etmek istemişlerdir. Hukuk ve hâkimiyet-i hükümdarî esas ve umde ittihaz olunarak millete suret-i sarîhada verilmeyen hukuk, kaide-i külliye olarak hükümdarın malî addolunmuştur. Diğer nev' yani adetâ cumhuriyet hükümünde olan meşrufî hükümdarlıklarda ise bilakis esas hâkimiyet millette addolunarak hukuk-ı hükümdarî her neden ibaret ise bir vekâlet hükümünde olarak taraf-ı milletten hükümdara tevcih olunmuştur. Bu nev' meşrufî hükümdarlığa ise başlıca misal olarak Belçika'yı zikr edebiliriz. Filhakika mezkûr memleketin kanun-ı esâsîsi yirmi beşinci maddesinde '*bütün iktidar ve hâkimiyet milletindir. Bu hâkimiyet ve iktidarın suret-i tevzi*' ve *tefvizi kanun-ı esâside tesbit olunmuştur*' der. Binaendaleyh Belçika'da Meclis-i Meb'ûsân nasıl hâkimiyet-i milliyeye namına kuvve-i teşriyyeyi haiz ise Belçika kralı da aynı sıfat ve mahiyette olarak yani hâkimiyet-i milliyeye namına kuvve-i icrâiyeyi haizdir.

Bizim Kanun-ı Esasîmiz yapıldığı vakit vâzıları en ziyâde Belçika kanun-ı esâsîsinden mülhem oldukları için o da tamamen Belçika Kanun-ı Esasî'sinin ruh ve mahiyetinde tecelli etmiştir. Bu Kanun-ı Esasî'ye göre padişah da tıpkı Belçika kralı gibi nefsine mahsus bir günâ hâkimiyeti haiz olmayıp bütün hukuku milletten alan bir vekil hükümündedir. Bizim Kanun-ı Esasî'nin bütün maddelerinin heyet-i mecmuası tamamen gösterir ki bizim Kanun-ı Esasî'miz Belçika kanun-ı esâsîsinin bir temsil-i sânisidir. Gerçi bizimkinde Belçika kanun-ı esâsîsinin 25 inci maddesi gibi hâkimiyetin millette olduğunu sarâhaten söyler bir madde yoktur. Fakat ona muadil ve o ehemmiyette başka maddeler vardır. Mesela altıncı madde aynen '*sülale-i âli Osmanın hukuk-ı hürriye ve emvâl ve emlâk-i zatıye mâdâmü'l-hayat tahsisat-ı malîyeleri tekâfül-i umumî tahtındadır*' der. Eğer millet, esas, efendi yani memlekete sahip ve hâkim olmasa idi onun tarafından hanedan-ı hükümdarîye bu kabil teminat itasına elbette lüzum olmazdı.

Belçika Kanun-ı Esasîsi ve bizim kanun-ı esâsîmiz gibi kanun-ı esâsîlerle idare olunan meşrutî hükümdarlıkların bâlâda dediğimiz gibi hâkimiyet-i milliyeye itibarıyla cumhuriyetlerden hiç farkları yoktur. Onlar da cumhuriyetler gibi tamamen hâkimiyet-i milliyeye esasına istinat ederler. Hatta o kadar bu kadar ki bunun en bariz delilini bizzat kendi memleketimize ait bir madde-i kanuniyenin Belçika kanun-ı esâsîndeki mârû'l-beyan 25 inci madde ile mukayesesinde görebiliriz. Bu bize ait dediğimiz madde-i kanuniye bu kere Anadolu'da yapılan Teşkilât-ı Esasîye kanununun birinci maddesidir. Bu madde dahi tıpkı Belçika Kanun-ı Esâsîsinin 25 inci maddesi gibi hâkimiyetin millette olduğundan

bahseder ve 'hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir...' der. Şayân-ı dikkattir ki Teşkilât-ı Esâsiye kanunu hükümdarlığı kaldırdığı ve Belçika Kanun-ı Esâsîsi bi'l-akıs muhafaza ettiği hâlde her ikisi de hâkimiyet-i milliyenin tamamen millette olduğunu söyleyebilirler. Bu da gösterir ki hâkimiyet-i milliyeye esasının riyâset-i devlette bir hükümdarın bulunması keyfiyetiyle hiçbir alâka-yı esasîyesi yoktur ve hâkimiyet-i milliyenin tamamen hükümdar olduğu bir memlekette milletin bi'l-vekâle kuvve-i icrâyesine memur olmak üzere bir hükümdar veyahut müntehib bir reis bulunabilir.

Cumhuriyetleri hükümdarlıklardan hâkimiyetin bir fertte yahut bir mecmu'da bulunması esâsî üzerine tefrik ve temeyyüz etmek hususu hukuk-ı esâsiyenin en kat'î kavâidindedir. Bazı eski müelliflerin riyâset-i hükûmette bir hükümdarın bulunup bulunmamasını nazâr-ı dikkate alarak yaptıkları *monarşi* ve *cumhuriyet* tasnifleri daha ziyâde keyfiyetin şekl-i zahiriine göre yapılmış bir şeydi.

Teşkilât-ı Esâsiye kanununda icrâî ve teşriî işlerin meclisde birleştirilmesi keyfiyeti ve teşekkül eden yeni hükûmetin *Türkiye Büyük Millet Meclisi* isim ve unvanını alması ise kat'iyen bunun bir cumhuriyet olarak telakkisine mani olamaz. Kaldı ki bu icrâî ve teşriî işlerin aynı heyette birleşmesi keyfiyeti cumhuriyet idaresi içinde teferruatından serü'z-zevâl bir şeydir. Bu hususu da ber-vech-i âti biraz tafsil etmek isteriz:

Gerçi Teşkilât-ı Esâsiye kanununun ikinci maddesi '*icrâ kudreti ve teşriî selâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder*' diyorsa da bu maddenin tatbikat ve fiiliyatta ruh ve metnini muhafaza etmesi müstahildir. Heyet-i icrâiyeye ait işlerin tül-i müddet Millet Meclisi tarafından kuvve-i teşriyesine ilâveten rü'yet edilmesi tabiât-ı hâdisâta mugayir bir şeydir. Böyle bir şeyin ancak dört beş yüz kişilik bir köy cemaati içinde muvaffakiyetle devamı mümkündür. Fakat İran'dan Meriç'e kadar yayılan bir devlet-i azîmede bu kat'iyen devam edemez ve her gün geçtikçe insan farkında olarak olmayarak ondan uzaklaştığını hisseder. Fi'l-hakika şubât-ı hükûmetten birini bi'l-farz dâhiliye vekâletine ait hususattan hem de yalnız bir kısmını meselâ vali ve mutasarrıf ve kaymakamların azil ve nasbı hususunu ele alırsak yalnız bu mesele Millet Meclisini çok günler sabahtan akşama kadar işgal etmeğe kâfi gelir ve bu yüzden Meclis başka işe bakamaz olur!.. O hâlde ne olacak? Şu ki tedricen bu işler farkında olarak olmayarak Dâhiliye vekiline bırakılacak ve bu suretle o vekil memâlik-i sairede görülen alelâde bir dâhiliye nazır, yani heyet-i icrâiyenin mühim bir uzvu olan dâhiliye nazır hâline gelecektir. Diğer vekâletlere ait hususlarda tedricen aynı tarif ve seyri takip edecek ve böylece az zaman geçlerde memlekette bütün memâlik-i sairede olduğu gibi millet meclisinden yani kuvve-i teşriyeden ayrı bir heyet-i icrâiye, bir hükûmet tebârüz edecektir.

Şu netice-i muhtemele hâdisâtın ruhundadır ve kat'iyen vazife-i icrâiye ve teşriye Türkiye gibi vâsi' bir memlekette aynı heyette kalmaz. Vazife-i icrâiye ve teşriye işlerinin yekdiğerinden ayrılması o kadar hâdisât ve umûr-ı devletin ruhundadır ki İngiltere ihtilâlinde kral Birinci Şar'ın ve Fransa ihtilâlinde Onaltıncı Lui'nin idamlarından sonra icrâî ve teşriî işlerin meclisde birleştirilmesi teşebbüsü oralarda da ileri gidemedi, akîm kaldı. Tarihin şu kısımlarından elyevm pek çok istifâde etmekliğimize imkân bulunduğundan bunları bir nebze tafsil etmek faydadan hâli olmasa gerekir.

Fransa eazım-ı hükemâsından ve müverrihininden Gizo, İngiltere ihtilâli tarihine hasrettiği büyük eserinde İngiltere kralı Birinci Şar'ın idamından sonra ibtidâr eden halk hükûmetinin tarihine şu satırlarla başlıyor:

'Bundan evvel ²⁵ kraliyetin nasıl sukut ettiğini ve hürmete lâyık olduğu hâlde, milleti, memleketi âdilâne idare edemeyen kralın nasıl idam edildiğini tarif ve hikâye etmiştim. Şimdi de bir halk hükûmeti teşkil etmek için bir ihtilâl meclisinin vakî olan bisûud uğraşmalarını ve mütecâsir ve müdrîk dehasıyla celb-i hayret eden bir sâhib-i zuhûrun²⁶ teşkil ettiği hükûmeti tarif ve hikâye edeceğim...'²⁷ sonra Gizo şu suretle devam ediyor:

'Uzun parlemanın²⁸ tarih-i küşâdı olan 1640 senesi teşrin-i sâninin üçünde meclis beş yüz elli meb'ûstan mürekkepti. 1649 tarihinde kralın idamından ve kraliyetin ref' ve ilgasından sonra meclise ve müzâkerâtına iştirak eden azanın adedi ancak yüz kadar idi... O vaktin en kalabalıklı bir celsesinde azanın adedi yetmiş yediyi geçmedi idi. Böylece bir hizb-i muzaffer hâline ircâ' edilmiş olan bu meclis büyük bir imân ve azm ile derhâl işe koyuldu. 7 Şubat sene 1649 tarihinde yani kraliyeti sûret-i sarîhada ref' ve ilga ettiği gün vezâif-i icrâiye ile meşgul olmak üzere bir heyet husule getirdi... Bütün vezâif-i hükûmet bu heyette idi... Fakat heyet vazifesini meclisin evâmîr ve talimâtı tahtında icrâ ediyordu. Hâkimiyet-i milliyeyi yegâne temsil eden meclis idi.²⁹ ... Meclis bütün mesâil ile meşgul oldu. Umur-ı teşriîye, diplomasi, tevzi-i adalet, inzibât-ı umur-ı maliye, ordu, donanma cümleten onun elinde idi...'³⁰

Görülüyor ki İngilizler de hemen aynen denilecek kadar bugün bizim yaptıklarımızı ve yapmak istediklerimizi yapmışlar, fakat icrâî ve teşriî işlerin bir heyette devamı maslahatın ruhuna kat'iyen tevafuk edemediğinden nihayet azîm ihtilâfât-ı dâhiliyeye uğramışlardır. Gizo işlerin tedricen iyi yürümemesinden mütevellid fütûr-ı umumiyi, hâlet-i ruhiyeyi de tasviren şöyle diyor:

'Yapılan bütün icrâat ve tazyikata rağmen memlekette hiç kimseye hatta bizzat hükûmet taraftarlarına bile hükûmet-i mevcudenin kuvvet ve âtisi hakkında bir emniyet ve itimat gelemiyordu. Hükûmet kral tarafdarânına ve müfrit hümiyetçilere galebe ettiği gibi kendisine nev-umma ailevî bir başka rahatsızlık geliyordu. Hasımlara galebe ile iş bitmiyordu. Bizzat hükûmet ile tarafdarânı arasında her gün daha ziyade sivrilen sahib-i kudret bir kimse vardı ki hem ondan vazgeçemiyorlar ve hem ona karşı kendilerini nasıl müdafaa edeceklerini bilemiyorlardı. Yeni hükûmetin husulüyle beraber Kromvel müstesna bir mevki almıştı. Bir buhran zuhur etti mi, izalesi onun himmetinden bekleniyor, fakat muvaffakiyetin ertesi günü de onun bu suretle aldığı şeref ve şöhretten korkuluyordu...'³¹

Fakat bi'l-mukabele Kromvel'i dinler isek o da icrâî ve teşriî hususatın aynı heyette birleşmesi yüzünden işlerin görülemediğinden, akîm kaldığından şikâyet ediyordu. Fi'l-hakika Profesör Esmen Avrupa'da tefrik-i kuvvanın

²⁵ Gizo İngiltere ihtilâlinin safahât-ı evveliyesini *Birinci Şar'ın Tarihi* namıyla yazdığı eserde göstermişti.

²⁶ Kromvel'i murad ediyor.

²⁷ *Kromvel Tarihi*, Birinci cild, sayfa 1.

²⁸ Bu meclis Kromvel tarafından 1753 tarihinde fesh oluncaya kadar devam ettiği için tarihte bu ismi almıştır.

²⁹ Gizo bu suretle teşekkül eden hükûmete *gouvernement de la chambre des communes* ismini veriyor.

³⁰ *Kromvel Tarihi*, cilt 1, sahife 9.

³¹ *Kromvel Tarihi*, cilt 1, sahife 67.

tarihçesini yapar iken, hiç nazariyâta istinat etmeksizin, sırf sevk-i maslahatla bu mecburiyetin İngiltere'de nasıl kendisini gösterdiğini hikâyeten der ki:

'Tefrik-i kuvva kaidesi on yedinci asırda İngiltere'de ihtilâl zamanında sarîh bir surette vücut buldu. Fakat burada öyle nazariyât-ı ilmiye eseri olarak zuhur etmedi. Bunu meydana çıkaran Long parliamanın tahakküm ve istibdâdından münbais suiistimalât karşısında bir dahinin nüfuz-ı nazarı oldu. Kromvel kendi Protektora hükûmetini teşkil etmek için kuvvanın ve bahusus kuvve-i teşriyenin kuvve-i icrâiyenin tefrikine büyük bir ehemmiyet veriyordu. Kuvve-i adliyenin istiklâlini de arzu ediyordu. Bu bâbdaki fikirlerini sarahaten söylüyordu. Protektora hükûmetinin birbirini takip eden kanun-ı esâsilerinde bu kaide tamamen tatbikat gördü.'³² Böylece icrâi ve taşriî işlerin tevhidî teşebbüsü İngiltere'de akim kalmış olduğu gibi Fransa'da dahi aynı teşebbüs aynı akıbete uğramıştır. Malumdur ki Fransa ihtilâl-i kebirinde Konvansiyon Meclisi kral On Altıncı Lui'nin idamına hükm ettikten ve bunu icrâ ettirdikten ve bütün kuvvetleri, selâhiyetleri cem eyledikten sonra 1793 tarihinde bir kanun-ı esâsî neşr ve ısdar etti. Bu kanun-ı esâsî bizim Teşkilât-ı Esâsiye kanunu gibi bütün kuvvet ve selâhiyetleri mecliste topluyordu. Gerçi arada bazı farklar vardı. Fakat bunlar teferruata ait şeylerdi. 1793 kanun-ı esâsîsi 1791 kanun-ı esâsîsi ile vaz olunmuş olan tefrik-i kuvva kaidesini ref' etti. Meclis kuvve-i icrâiyenin tayini, bir tarz-ı mahsusta husule gelen müntehiblerin irae ettikleri namzedler arasından tefrik eylediği ve şura-yı icrâ (conseil exécutif) ismini verdiği yirmi dört kişilik bir heyete tevdi eylemişti. Büyük küçük bi'l-cümle memurîn ve zabıtânî ve nezzârî nasb ve tayin eden bu şura-yı icrâ idi. Görülüyor ki bu noktada 1793 kanun-ı esâsîsiyle bizim Teşkilât-ı Esâsiye kanunu arasında ufak bir fark vardır: Teşkilât-ı Esâsiye kanununun sekizinci maddesi 'büyük millet meclisi, hükûmetin inkisam eylediği devâiri kanun-ı mahsus mucebince intihabgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder...' der. Hâlbuki Fransa'nın 1793 kanun-ı esâsîsi biraz evvel söylendiği vechile bunları şura-yı icrâsına tayin ve irae ettiriyordu. İki kanun-ı esâsî arasındaki ikinci bir ufak fark da şudur ki Fransa'da şura-yı icrâ vükelâyı haricden yani meclis haricinden tayin ettiği hâlde bizde 'icrâ vekilleri büyük millet meclisinin ekseriyet-i mutlakası ile aralarından intihab olunur.' Fakat esasda yani kuvve-i icrâiye ile kuvve-i teşriyenin tamamen mecliste birleşmiş ve bütün selâhiyet ve iktidarı münhasıran orada temerküz etmiş olması hususunda iki kanun-ı esâsî arasında ittihâd-ı tâm vardır. Bizde olduğu gibi Fransa'nın 1793 kanun-ı esâsîsinde dahi nazırların isimleri vekil idi³³ ve şahsî bir nüfuzları yok idi. Fransa'nın geçen asr-ı ricâl-i meşhuresinden mösyö Tiyer, Fransa ihtilâli ve Napolyon tarihi hakkındaki muazzam eserinde bu 1793 kanun-ı esâsîsinden bahsederken 'son derecede ahrârâne yapılmış ve ömürsüz kalmış olan bu kanun-ı esâsîde heyet-i icrâiye ehemmiyetsiz muvakkat bir komiserlik, vekillik mevkiine iniyordu' diyor ve mezkûr kanun-ı esâsînin ne suretle yapıldığını da şöyle hikâye ediyor: 'Kanun-ı esâsî hemen hiç münakaşaya uğramaksızın sekiz günde meclisten çıktı ve şerefine atılan topraklarla ilân ve bu vesile ile icrâ-yı sürûr ve şadımanî edildi ve kanundan binlerce nüsha basılarak bütün Fransa'ya gönderildi. Ve hiçbir itiraza uğramadı.'³⁴ Fakat şayan-ı dikkattir ki bu kanun-ı esâsî vekayi ve hadisat ilcaatıyla hiç tatbikat ve filiyat göremeden ortadan kalktı ve yerini 1791

³² Esmen – *Hukuk-ı Esasiye*, sahife 359.

³³ *Agents en chef de l'administration générale* (Art. 66).

³⁴ *Fransa İhtilâli Tarihi*, Birinci Cild, sahife 568.

kanun-ı esâsîsinden daha ziyade vuzuh ve sarahatle heyet-i icrâiye ve teşriiyenin tefrikinin kabul eden üçüncü sene kanun-ı esâsîsi kaim oldu.³⁵

Hâsılı icrâi ve teşriî işlerin bir memlekette tûl-i müddet aynı heyette ictimai keyfiyeti tabiat-ı eşya ve hadîsata mugayir olduğundan bizim memleketimizde de heyet-i icrâiye ve teşriyelerin yeniden itfirakına şahid olacağımız muhakkaktır. Binaenaleyh elyevm icrâi ve teşriî işlerimizin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birleşmiş olması keyfiyeti, Teşkilât-ı Esâsiye kanunu ile husule gelen ve memalik-i sairede halen mevcut ve maruf numune şekil ve suretlerine benzemeyen cumhuriyet-i idareyi ve hülle-i evlada bize göstermiyor ve sanki büsbütün başka bir tarz-ı hükümet teessüs etmiş gibi bir tesir yapıyor da hakikatde bu tarz-ı idarenin de tam manasıyla bir cumhuriyet olduğu muhakkaktır. Bu şekli-i idare memleketimizde payidar olabildiği surette pek az zaman geçmeden icrâi ve teşriî işler birbirinden ayrılacak ve elyevm başka cumhuriyetlerde gördüğümüz vechile başka başka ellere geçecektir. Malumdur ki daha şimdiden bu bâbda bir hayli mübahese ve münakaşa başlamıştır.³⁶

Cumhuriyet Fırkasının Mücâdelât-ı Müstakbelesi

Cumhuriyetin sebk eden ta'rif ve tavsîfine nazaran cumhuriyetçilerin en ciddi muanzları *mutlak hükümdarlık-monarchie pure* tarafdârânı olmak lazım gelir. Filhakika mademki cumhuriyet en ziyade mutlak hükümdarlığın mukabilidir, o halde her iki şekli-i hükümetin tarafdarları da haliyle birbirine en koyu muhalif olurlar. Ondan sonra sırasıyla cumhuriyetlerle mutlak hükümdarlıklar arasındaki muhtelif şekli-i hükümetler yani meşrufî hükümdarlıklar ve tarafdârânı mevzû' bahs olmak icap eder. Bu meşrufî hükümdarlıkların da bâlâda tafsil olunduğu vechile mutlak hükümdarlığa yakın olanları ve daha hafif dereceleri bulunduğu gibi tamamen cumhuriyetle hem-hudut olanları ve hatta Belçika kanun-ı esâsîsinin ve bizim kanun-ı esâsîmizin icap ettirdiği meşrufî hükümdarlıklar gibi ruh ve esas yani hâkimiyet-i milliye'nin tamâmiyyen te'mîni itibarıyla cumhuriyetlerden tefriki düşvâr olan nev'ileri de vardır. Binaenaleyh aklen ve mantiken bu muhtelif meşrufî hükümetlerin tarafdârânının mutlak hükümdarlık tarafdârânı derecesinde cumhuriyetçilere muanz olamamaları ve hele hâkimiyet-i milliye esasına mübteni meşrufî hükümdarlık tarafdârânı ile cumhuriyetçiler birbirlerine muanz değil hatta fikren akraba ve esasta tamamen müttefik addolunmaları lâzım gelir.

Şimdi şu mücmel esâsâtı memleketimizin bugünkü haline tatbik edecek olur isek yeni teşekkül eden cumhuriyet fırkası en ziyade hükümet-i mutlaka yani devri meşrutiyetten evvel mevcut olan mutlak padişahlık tarafdârânı ile mücâdele ve mücâhede edecek ve diğerleri olan mücâdelâtı nisbeten pek hafif olacak demek icap ederse de mateessüf bu gibi telakkiler, nokta-i nazarlar ekser ahvâlde sırf nazariyat vadisinde kalıyor, tatbikât sahasına geçemiyor ve mücâdelât-ı siyasiye, birbirlerine esas itibarıyla muhalif olanlar arasındaki derecede ve daha ziyade birbirine benzeyenler arasında zuhûr ediyor! Çünkü siyasî infialler, ihtiraslar, şahsî husumetler, istirkâblar insanlar arasında büyük bir rol oynuyor. Şu hâl-i müessifin pek bâhir ve mühim misal ve

³⁵ Esmen, *Hukuk-ı Esasiye*, sahife 149.

³⁶ Bu mebhâs da yazılı hayli zaman oldu.

numunelerinden biri Fransa ihtilâl-i kebirinde *Jakoben* ve *Jironden* gibi aynı babanın yani ihtilâlin evlatları arasında zuhûr eden kanlı ihtilâfâtır.

Esasen merdûd ve menfûr ve en büyük neticesi umumî hüsrân ve harâbî olan bu gibi ihtilâfât yine nispeten bir inkılâbın ibtidâsında olsa bir dereceye kadar ma'zûr ve hatta gayr-ı kabili def' addolunabilir. Çünkü o zaman memleket bunun ne müthiş bir bela olduğunu daha anlamamış ve bütün kuvve-i mukavemesi henüz sarsılmamış bir hâledir. Fakat bir memlekette inkılâbın on beşinci senesinde yani felâket ve musîbetlerden sonra tekrar böyle bir sarsıntı pek müthiş, öldürücü bir şey olabilir. Bir inkılâb ilk senelerinde büyük hummalar gösterir ve o vakitler tahrik ettiği inkılâbların önüne geçmek muhâl olur. Bütün inkılâblarda-şu son zamanlarda bil'cümle safahâtına şahit olduğumuz Rusya ihtilâlinde emsâlî görüldüğü veçhile- büyük fevriyeler, galeyânlar, müfrit tebeddüller görülür. Fakat bilâhare tedricen bu fevriyeler devri zâil olur. Nev-umma bir yangın yerine yangından sonra avdet eden alâkadârlar gibi ahali inkılâbın husule getirdiği boşluklarla yahut vücûdlarla eskiden vekâyie mukavemet etmiş, pâyidâr olabilmiş şeyleri mecz ederek ve bunlar arasında bir ahenk temin etmeğe çalışarak tedricen bir devr-i müsâlemet ve sükûnete girer.

Bizim bedbaht milletimiz de elyevm böyle yeni yangından çıkmış harîk-zedegân mevkiindedir. Medfid bir devr-i istilbattan sonra on dört senelik bir fevriyelik, galeyânlık, dahîlî, haricî hiç vak'asız kalmayan bir devre-i ihtilâliye geçirmiş ve beşeriyetin, insaniyetin şimdiye kadar emsâlini görmediği *Harb-i Umumî* afetine de en mühim aktörlerden biri olmak üzere iştirâk eylemiş ve ondan sonra da müthiş ve mühîn, alçak bir düşman istilâsı görmüş, varıyoğu mahv olmuştur. Şimdi zavıf ve nahîf kalmış bu vücud her şeyden evvel büyük bir basîrete, pek ihtiyâtkâr doktorlar elinde tedaviye muhtaçtır. Alalâde ahvâl ve zamanda nâfi' olabilecek bir ameliye-i cerrâhiyeye tahammül edemez. Onun için bütün evladına ve ale'l-husûs onu bu son mühîn düşman istilâsından tahlîs eden mücâhidine her şeyden evvel şu vazife-i mühimme terettüb eder ki şu bedbaht validelerinin zaman-ı nekâhetini büyük bir sükûnet ile geçirtmekte ve hastayı yeniden büyük tedbirler, ameliyelerle sarmak şöyle dursun onun ednâ-ı teessür-i rûhîden bile masûn bulundurulmasına el birliyiyle çalışsınlar.

Bâlâda dediğimiz gibi cumhuriyetlerin muârazası tarihindeki emsâline nazaran, ruh ve mahiyet itibarıyla kendisine en koyu muarız olmak lazım gelenlere münhasır kalmayacak ve kendisine en ziyade benzeyenlere, fakat teferruatta ayrılanlara kadar yapılacaktır.[?] Bu kendisine en ziyade benzeyenler diye tavfîf etmek istediğimiz kimseler Teşkilât-ı Esasiye kanunıyla ref' edilen Kanun-ı Esasiye taraftar olanlardır. Bâlâda kanun-ı esasiler hakkında sebk eden meşrûhât ve tafsilâttan tamamen anlaşılmalı olacağı vechile Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla Kanun-ı Esâsî arasında hâkimiyet-i milliyet nokta-ı nazarıdan ednâ bir fark yoktur. Her ikisinde de hâkimiyet milletindir. Yalnız birinde hükümdar yoktur, diğeri vardır; fakat bu, Belçika Kralı gibi münhasıran hâkimiyet-i milliyeden tenevvür ve istifâde eden ve aslında bir ziyâyı haiz yani *münîr* olmayan *müstîr* bir padişahdır. İşte hâkimiyet-i milliyet nokta-ı nazarıdan iki taraf arasındaki fark-ı cüz'î bundan ibarettir.

Buna rağmen mateessüf öyle görülüyor ki cumhuriyetçiler, en ziyade Kanun-ı Esasimize taraftar olanlarla mücadele edeceklerdir. *Mutlak hükümdarlık* taraftarları gibi cumhuriyetlerin en koyu hasmı olmak lâzım gelen kimseler artık memleketimizde çok şükür kalmamış gibidir. Bidâyet-i inkılâbımızda yani 1324 senesinde inkılâpçıların en büyük hasmı şüphesiz bunlardı. Fakat dünyada hiçbir şey boşuna olmadığı gibi o vakitten beri

geçen, hem ne vak'alar ve hadiselerle dolu olarak geçen on dört sene kat'iyen beyhude geçmiş olamaz. Memleket devre-i ihtilâliyemizin bütün o vak'alar arasında tekemmül etti, bir mülâzemet yaptı.

Biz kat'iyen zannetmeyiz ki 1339 senesinde memlekette hâlâ kendisinden korkulabilecek kadar mühim *mutlak hükümdarlık* taraftâr bir hizip bulunsun. Binaenaleyh bâlâda bahs ettiğimiz fikir ve kanâate avdetle deriz ki cumhuriyetçilerimizin en ziyade mübâreze edeceği kimseler kendilerine en yakın olanlar yani Kanun-ı Esâsî taraftarları olacaktır. Bu ise bihakkın teessüfe sezâ bir hadise olacaktır. Çünkü memleketimizin zaten seviye-i zihniyesi mateessüf düşkündür. Erbâb-ı ilim ve irfan pamakla gösterilecek kadar azdır. Vatanimizin uğradığı bunca musibetlerden sonra memleketin bi'-cümle havassı, erbâb-ı fazl u kemâlî müttehiden ve müttefikân onun dertlerine çare-sâz olmağa teşebbüs edecekleri yerde aralarında sırf teferruata ait içtihad farklarından dolayı birbiriyle muârazaya kalkışır ve bu suretle beyhude birçok kıymetdâr zamanlar, kuvvetler kaybederek umûr-ı esasiye-i vatani ihmal ederlerse buna cidden acımak lazım gelir.

Mustafa Kemal Paşa ve rüfekâ-yı muhteremeleri bu memlekete azîm hizmetler ifâ ettiler. Tarih onların hizmetlerini altın harflerle yazacaktır. Memleket namına hatta bu mücâhidîn-i kirâmın bizzat kendi menfaatleri namına şâyân-ı temennidir ki bu hidemât-ı azîmelerini bihakkın tetvîce de muvaffak olsunlar. Bunca harb ü cidâlden, itişme ve kakışmalardan sonra millet onların himmetiyle şöyle bir müddet istirahat edebilir, yeniden cidâllere uğramayarak yaralarını sarmağa, çift ve çubuğunu kurmağa, ocağını tütürmeğe, tarlasını yeşilletteğe, ağaçlarını dikmeğe muvaffak olursa mücâhidlere çok dua eder ve işte bu dualardır ki onların o büyük hizmetlerinin tacı olur.

Hâlbuki memleket yeniden bir mücadeleye ve hem dâhili olmak itibarıyla memleketi tahrib etmek, bütün kuvve-i hayatiyesini köreltmek hususunda daha müessir ve müthiş olması tabiatında olan dâhilî bir tefrikaya uğrarsa bütün bu zaferlerin mateessüf semeresi hiç iktitâf edilemez.

Bugün milletin mukadderâtını elinde tutan zevâta ve bahusus onların ser-eifrâzı olan muzaffer Kemal Paşa'ya en büyük bir vazife-i vataniyedir ki bu tefrikaya meydan vermesin. Fakat bu öyle cebirle, şiddetle olacak bir şey değildir, bu ancak münevver olan iki taraf arasında saf, temiz, her türlü suiniyetten hâlî bir anlaşma ile mümkündür. Memleketin bir ailesi gibi sayılmak lazım gelen bütün mütefekkiînini Mustafa Kemal Paşa hazretleri bir aile kongresi yani memleketin mütefekkiîn ailesi kongresi halinde içtima ettirsinler. Orada uzun uzadıya teati-i efkâr edilsin, mütehâsım tezler ashâbı yekdiğerini iknaa çalışsınlar ve bu içtimadan memleketin hayırına hâdim ve ona her şeyden evvel huzur ve sükûn getirecek bir karar-ı makul ve ilmî doğsun. Fransa hükemâ-yı meşhûresinden *Renan* milletler için en büyük saadeti *mefkure* olarak sırf erbâb-ı ilim ve fenden mürekkeb yeni nev' bir asilzâdegân – *Aristocratie intellectuelle* tarafından idare olunmakta gördü. Bizde de sınıf-ı mütefekkiîmizin velev bir defaya mahsus olsun memleketin mukadderatında bir hakk-ı kelâmı olsun.

Mütefekkiîn Aile Kongresi

Bu kongrenin rûznâmesi haliyle pek mahdut olacaktır. Madem ki esas yani hâkimiyet-i milliye hakkında bir gûnâ ihtilâf yoktur, bütün mübâhesât ve

münâkaşât memleketin elyevm içinde bulunduğu vaziyete ve tarih ve an'anâtına ve âlem-i İslâmı ile olan revâbit ve münâsebâtına nazaran heyet-i icrâiye riyâsetinde ırsî bir hükümdarın mı yoksa müntehib bir zatın bulunması mı memlekete daha nâfi' olur, işte yalnız bu noktaya inhisâr etmek lâzım gelir.

Bu mesele memleket için pek yeni bir şeydir. Memleket hangi şekil ve sureti kabul edecek olursa olsun herhalde evvel emirde bu bâbda bir takım istihzârât-ı evveliyenin, leh vealeyh birçok mübâhesât ve münâkaşâtın icrâsı lâbüddür. Ancak bu hazırlıklar üzerinedir ki umûm milletçe memleketin nef' ve hayrına en muvâfık olan şekil ve sûret-i idare kararlaştırılabilir. Hak ve insaf bizi itirafa mecbur eder ki vaktin darlığına mebnî teşkilât-ı Esâsiye kanunu biraz aceleyle uğrayarak böyle elzem bir istihzâr-ı evveliyeden mahrum kalmış ve binaenaleyh ne dereceye kadar efkâr-ı umumiye-i memleketi in'ikâs ettirebileceği anlaşılamamıştır.

Filhakika Anadolu harekât ve mücâhedât-ı milliyesinin ilk başladığı zamanlar buna dair hiçbir fikir ve cereyana tesadüf etmiyoruz, bilakis ırsî hükümdarlığın devam ve pâyidârının umumiyetle arzu edilmekte olduğunu, müspet ahvâl ve hâdisâta tesadüf ediyoruz. Bir defa kıyâm ve mücâhedenin üssü'l-esâsı olan *misâk-ı millî* birçok maddelerinde hükümdarlıktan bahsediyor. Ezcümle dördüncü maddesi aynen '*makarr-ı hilâfet-i İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ile...*' diyor. Bilahare 16 Mart 336 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsânın feshi üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tarafından, Ankara'da içtimâ' ettirilerek olan millet meclisine meb'ûslar intihâb ve i'zâmı hakkında bizzat Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin imzalarıyla umûm vilâyâta tamim edilen tebliğde aynen şu fıkrayı görüyoruz: '*makarr-i hilâfet-i İslâmiye ve pâyitaht-ı saltanat-ı Osmaniye'nin düvel-i itilâfiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriye ve adliye ve icrâiyeden ibaret olan kuvvâ-yı selâse-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifâ-yı vazifeye imkân veremediğini hükûmete resmen tebliğ ederek Meclis-i Meb'ûsân dağılmıştır. Şu halde makâm-ı hilâfet ve saltanatın masûniyet ve istiklâlini ve devlet-i Osmaniye'nin tahlîsini temin edecek tedâbirî teemmül ve tatbîk etmek üzere millet tarafından selâhiyet-i fevkalâdeyi hâiz bir meclisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan meb'ûsândan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirâk ettirilmesi zarûrî görülmüştür...*' Bizzat müşarûniyleh hazretleri 23 Nisan 336 tarihinde Meclis-i ilk defa olarak küşâd ederken mühim bir nutk-ı tarihî îrâd ediyor ve bu nutukda diğer birçok husûsât-ı mühimme arasında aynen '*devlet-i Osmaniye diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfûz-ı cismânisi etrafında müteşekkil değildir. Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibarıyla padişahımız cumhûr-ı islâmın da reisidir. Mücâhedâtımızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrîkini istihdâf etmek değil düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsaid olmadığını göstermek ve bu makamât-ı mukaddeseyi esâret-i ecnebiyeden tahlîs ederek ulû'l-emrîn selâhiyetini düşmanın tehdîd ve ikrâhından azâde bırakmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıyla bile olsa bir hükümet reisi tanımak ve padişah kaymakamı ihdâs etmek hiçbir suretle kabil-i cevâz değildir. Şu halde reissiz bir hükümet vücuda getirmek mecburiyetindeyiz...* Hilâfet ve saltanat makamının tahlîsine muvaffakiyet hâsil olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimîn efendimiz her nev' cebr ve ikrâhdan âzâde ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendini milletin ôğuş-ı sadâkatinde gördüğü gün, Meclis-i âlînin tanzim edeceği esâsât-ı kanuniye dairesinde vaz'-ı muhterem ve mübecellini ahz eder' diyor.

Aynı esâsât ve umdelerin ondan sonra dahî mücâhedât-ı milliyeyi ilhâm ettiğinin pek mühim bir delili de azm ve mücâhede-yi milliyeyi sekte-dâr edebilecek eşhâs hakkında ilân ve isdârına ihtiyaç messeden 29 Nisan sene 336 tarihli *Hiyânet-i Vataniye* kanunudur. Bu kanun, esas mahiyetinde olarak vaz' ettiği birinci maddesi ahkâmınca yalnız '*makâm-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatı ve memâlik-i mahrûse-i şâhâneyi yed-i ecâ nibden tahlîs ve taarruzâtı ref' maksadına ma'tûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsâdâtta bulunan kesân hain-i vatan addolunur.*' Bu hiyânet-i vataniye kanunundan dört beş ay sonra isdâr edilen 5 Eylül sene 336 tarihli *Nisâb-ı Müzakere* kanununda dahi aynı esas ve umdenin devam ettiğini görüyoruz. Bu kanun birinci maddesinde aynen şöyle der: '*Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husûlüne kadar şerâit-i âtiye dairesinde müstemirren in'ikâd eder.*' İşte bu kanundan dört ay sonra yani 20 Kânûn-ı sâni sene 337 tarihinde Teşkilât-ı Esâsiye kanunu Meclis'in 135 inci içtimâında kabul edilmiştir. Arada böyle Kanun-ı Esasi mahiyetini ihrâz edecek mühim bir kanundan dolayı hükümet ve milletçe bir mesele çıkarıldığına ve bununla efkâr-ı umumiyeyi millet'in işgâl ve haberdâr edildiğine ve bu bâbda leh ve aleyh mübâhesât ve münâkaşât vukû' bulduğuna dair bir kayd ve emâreye destres olamadık. Bütün memâlik-i mütemeddinede kanûn-ı esâsilerin sûret-i vaz' ve tebdilleri büsbütün büsbütün kavânin-i âdiye-i saireden farklı olup hiç olmazsa *sülûsân-ı ekseriyet* gibi kayıtlara tâbidir. Hâlbuki Teşkilât-ı Esâsiye kanununun böyle bir kayd ile mukayyed olarak olsun yapılmamış olduğu anlaşılıyor. Hatta esasen ondan dört ay evvel yapılmış olan *Nisâb-ı Müzakere* kanunuyla istihdâf edilen keyfiyet, Meclis'in müstemiren devamı matlûb olduğu hâlde mebûsânın vakit vakit umûr ve husûsât-ı zâtiyeleri için gaybûbetle memleketlerine gitmek mecburiyetinde kaldıkları görüldüğünden ufak bir ekseriyetle Meclisi meşrû bir surette müzakere icrâsına ve karar ittihâzına selâhiyetdâr kılmaktan ibaret olmasına ve filhakika *Nisâb-ı Müzakere* kanununun kabulüyle beraber birçok meb'ûsân sonbahar olan mevsimden bilâ-istifade memleketlerine gitmiş bulunmasına mebnî Teşkilât-ı Esâsiye kanunu bi'z-zarure azâ-yı mertebesi üç yüz elli olan Meclis'de alalade birçok kanunlar derecesinde bile ekseriyet ihrâz edememiştir.

Bütün bu mesrûdât gösterir ki mevzu bahsimiz olan mesele-yi mühimmeyi bugün mahiyet-i hakikiyesiyle efkâr ve ârâ-yı millete vaz' eylemeğe ve bu bâbda evvel emirde memleketin saadeti için nâfi' ve velûd olacak bir takım mübâhesât tahrik etmeğe ihtiyaç vardır. Bu gibi mesâil-i esasa ne kadar devr ü dirâz tetkik olunur ve bütün cihât ve nikâtına imâle-i efkâr edilirse neticede ittihâz olunacak mukarrerât ile memleketin hayrını temin ümidi de o nispette artar.

Davet ve teşkilini Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden istihâm eylediğimiz mütefekkirin aile kongresinde tarafeynin isbât-ı müddeâ için serd edebilecekleri başlıca edille ne olabilir.

Memleketimizde ırsî bir hükümdarlığın aleyhinde bulunacakların en büyük delili, revş-i ahvâl ve bu bâbda öteden beri işitilen sözlere nazaran tahakküm ve istibdâd endişesi olsa gerektir. Filhakika bütün milletlerin tarihleri birçok hükümdar tahakküm ve istibdâdlarıyla dolu olduğundan ne şekil ve surette olursa olsun bir tahti işgâl edecek zevâtın tedricen tahakküme meyl etmeleri ve ilk müsait fırsatta mutlak idare husule gefimelerden korkulmaktadır. Fakat müşâhedât ve tecârüb gösteriyor ki şu bihakkin endişe-âver olan tahakküm ve

istibdâd hususu bir tahtın vücûdundan ziyade memleketin seviye-i zihniyesiyle alâkadârdır. Halkın seviyesi düşkün, millet hukukunu müdâfaadan aciz oldu mu daima tahakküm ve istibdâda uğruyor. Ancak bu tahakküm ve istibdâdın şekil ve sureti değişiyor. Bir defa seviye-i zihniyesi düşkün memleketlerde şahsî teferrüdlerin önüne geçmeğe imkân yok gibidir. Hemen ekseriya görüldüğü vechile tahtın, hükümdarın adem-i vücûduna rağmen tedricen kalabalığın içinden biri teferrüd ve temeyyüz ediyor ve tahakküm yeniden vücûd buluyor ve netice tahtın ismini ve orada hükümrân olacak aileleri, şahısları değiştirmekten ibaret kalıyor. Fransa ihtilâlinde ahali bu kadar krallık aleyhinde uğraştıktan ve hatta kralı idam ettikten sonra değil miydi ki bir Korsikalı zâbit geldi, yeniden bir taht yaptı, üzerine oturdu. Hem de kraldan daha büyük bir isim ve unvan aldı, kendisine imparator dedirtti!... Onun yeğeni ve ona nispetle ehemmiyetsiz bir âdem olan Üçüncü Napolyon bile Lui Filib krallığını deviren inkilâbın, cumhuriyetin başına geçip de kendisini yine o cumhuriyeti yapan halka imparator ilân ettirmedi mi? Kezalik İngiltere ihtilâlinde koca kral Şarl idam olunduktan ve bi'l-fil halk hükûmeti ve Mösyö Gizo'nun bâlâda menkul sözü vechile *Meclis-i Meb'ûsân Hükûmeti* ilân olunduktan sonra, diğerleri gibi alalâde bir meb'ûs olarak meclise girmiş ve ondan sonra harb-i dâhilîlerde kumanda mevki' ve vazifesinde bulunarak temeyyüz etmiş olan bir zât yani Kromvel nihayet protektora namıyla şahsî bir hükûmet teşkil etmedi mi idi? Gerçi Kromvel kral unvanını almadı idi fakat bu bile kendisine teklif olunmadı mı idi?... Hâsılı biraz evvel dediğimiz gibi memleketin seviyesi, şahsî tahakkümleri daha tohumda iken izâle edebilecek hâlde olmazsa bu tahakkümler mutlaka zuhûr ediyor ve hatta o evelden beğenilmemiş kaldırılmış tahtların yeniden ihyâsına kadar gidiliyor; yahud elyevm bir çok Amerika-yı cenûbî cumhuriyetlerinde görüldüğü vechile mevki'-i iktidar en cüretkâr ve azimli bir generalin yahud bir sivilin elinde kalıyor, fakat halk yine tahakküm ve istibdâd altında inliyor, inliyor!.. Binaenaleyh biraz evvel dediğimi ehemmiyetine mebnî tekrarla bir kere daha demeğe bihakkın şâyân-ı nefret olan tahakküm ve istibdâd husûsu bir tac ve tahttan ziyade memleketin seviye-i zihniyesiyle alâkadârdır.

İrsî hükümdârlık tarafdarânı olanlar ise, muhakkak memleketin an'anâtından, ülfet ve itiyâdından ve hanedân-ı hükümdârînin tarihte memleketimize ettikleri hizmetlerden bahsedeceklerdir. Yine mümkündür ki cumhuriyetlerin ekser ahvâlde ya bir inkilâb-ı kebir neticesinde hanedân-ı hükümdârînin ref'i ve hatta imhası üzerine, artık ortada kimde kalmaması üzerine yapılmakta veyahud Arnavutluk, Çekoslovakya ve Lehistan gibi büsbütün yeniden tesis etmiş memleketlerde tahta hiçbir müddeî mevcut olmamasına mebnî bi'z-zarûre kendiliğinden bir idare-i tabiiye olarak teessüs etmekte olduğunu ve hâlbuki memleketimizin en koyu Türk olmak üzere asırlardan beri mevcut bir aile-i hükümdârîsi bulunduğunu ve bunu muhafaza ve hele hanedan-ı hükümdârînin pek mümkünü'l-husûl terbiyesine azıcık ihtimâm etmekle milletimizin inkişâfına daha ziyade germî verilebileceğini ve cumhuriyet gibi ancak seviyesi çok yükselmiş memleketlere mahsus idarelerin bizde anarşiden başka bir şey tevfid etmeyeceğini söylesinler ve bu kabil pek çok mesrûdatta bulunsunlar. Bunları öbür tarafın ne suretle red ve cerh edebileceğini kongrede göreceğiz. Her hâlde hükümdârlık lehinde bir delil vardır ki zannederiz hasımlarını hayli düşünmeğe mecbur edecektir. Bu hilâfet meselesidir.

Malumdur ki Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husule getirilen usûl-ı idarenin mahiyetini tarif için son zamanlarda bir formül, bir düstür vücud buldu ki

umumen zebânzeddir: 'İnkilâb-ı ahîrle saltanat hilâfetten tefrik olundu' diyorlar. Bence bu tarif inkilâb-ı ahîr ile husule gelen şeyi ifadeden acizdir. Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla husûl bulan şey bu değildir. Dokuz on ay evvel 'hâkimiyet-i milliye ve hilâfet-i islâmîye' hakkında Karahisar meb'ûs-ı sâbıkı Hoca İsmail Şükû Efendinin neşr ettiği risâleye cevaben inkilâb-ı ahîrin en hâr taraftarlarından ve yine mebûsîn-i muhteremeden ve Mustafa Kemal Paşa hazretlerine şiddet-i intisâbî olanlardan Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendilerin yazdıkları reddiyenin bazı fıkralarında görürüz. Müşarünleyhin reddiyelerinde şu âfideki fıkralar bilhassa nazar-ı dikkate çarpar:

'...Zaman değişir, ihtiyaç tenevvü' eder, ahvâl başkalaşır. Biz yine o eski içtihadâtta mı pâ-bend olalım..'

'Bâb-ı içtihad açıktır. Eimme-i selef hazerâtını tebcil ederiz... Biz de onların eser-i celîline iktifâ ile bugün içtihadâtta bulunabiliriz...'

'Devr-i kadîmde ehl-i İslâmın adedi mahdûd idi. Asr-ı peygamberîdeki müslimînin künyelerine varıncaya kadar esâmîsi kütüb-i siyerde mestûrdur... O devirlerde bir zât-ı âzam hem kadî hem müftü, hem emîr-ül-ceyş, hem hazinedâr, hem müdür, hem siyasî olabilirdi...'

'...Fakat bugün bu mümkün müdür?.. Bazı kitaplarda münderic olduğu üzere halife, elyevm din ve itikâdı muhafaza, ahkâm-ı şer'iyyeyi ve âlâmâtı icrâ davaları fasl-ı rü'yet, mal, can ve ırzı te'mîn, ukûbâtı icrâ, serhadâtı muhafaza, cihad, ganâ'im, tekâlif ve maâşâtın tayini, umur-ı idare ve maliyeye emîn ve sahip-i rey kimselerin tayini ve ilâ ahirihi gibi ve zâ'ifi başa çıkarabilir mi? İnsaf...'

'Lâ rahbâniye fi'l-islâm... Ruhânî bir tabakayı biz tanımayız... Hristiyanlıkta böyle bir zümre-i rûhaniye mevcuttur. Din ü iman onların taht-ı inhisânındadır. Katolik Hristiyanların başında bir papa görüyoruz..'

'...İslâmiyette ruhanî ve cismanî farkı yoktur. Böyle bir farka delalet edecek şekilde bulunmak küffarı taklittir...'

'Hilâf-ı hükümet demektir. İslâm'da asıl olan bir hükümet teşkilidir. Yoksa halife unvanını vermekten ibaret değildir. Hilâfet demek hükümet-i islâmîye demektir. Teessüs-i-i hükümet hakkı ise cumhur-ı müsliminindir. Vezâif de hükümetin vezâifidir, halifenin vezâifi değildir. Hilâfet hükümet müradifidir. Halife, emir-ül-mü'minin, imam-ül-müslimin gibi kelimât hep muhaddesdir...'

'Ümmet-i Muhammed, sahib-i hak ve sahib-i reydir. O isterse tenfiz ve icrâ vezâifinin bir kısmını bir veya birkaç kişiye hatta bir hey'ete tefviz edebilir...'

Pek ziyade şayân-ı dikkat olan bu sözlerle mebûsîn-i müşarünleyhim bize açıkça şunu söylemiş oluyorlar: 'Halifelik fikri eski içtihad eseri idi. Biz bâb-ı içtihadı meftûh addederek yeni bir içtihadta bulunduk. İslâmiyette ruhanî ve cismanî farkı yoktur ki biz hilâfeti saltanattan ayırmış olalım. Hilâfet hükümet demektir. Bizim içtihadımıza göre bu bir şahısta da bir heyette de olabilir. Biz inkilâb-ı ahîrimizle bunu şahısdan yani şimdiye kadar padişah denilen zattan aldık, Büyük Millet Meclisine verdik. Şu suretle tamamen muvâfik-ı şer'-i şerif bir harekette bulunduk.'

Hükümet demek olan hilâfet -ki bunun ahkâm-ı islâmiyede böyle olduğuna müşarünleyhimle beraber çok kimseler tamamen kanidirler- mutlaka bir şahısta temerküz etmek lâbûd müdür? Yoksa böyle icabında bir meclise de intikal edebilir mi? Noktası bizim daire-i ihtisasımızdan hâriç bir mesele-i şer'iyye olduğundan bu bâbda bast-ı efkâr ü mütalaatı ehline ve mütehasıslarına bırakmağı tercih ederiz. Biz burada meseleyi münhasıran millet ve memleketimizin te'âlisi nokta-yı nazarından tetkikle deriz ki: Şimdiye kadar asar-ı sabıkadaki muvaffakiyetlerimizin, zaferlerimizin bir mirası hükmünde

olarak Türkiye padişahlarna bütün âlem-i İslâm, aynı zamanda kendi halifesi nazarıyla bakıyordu ve bu suret-i telâkkiden dolayı biz Türkiye ahali, umum dünyadaki mevkimiz itibarıyla pek çok istifade ediyorduk. Nüfusca mateessüf on milyonu geçmediğimiz hâlde padişahlara umum âlemin halife-i İslâm adıyla alâkadâr olması bize kırk elli milyonluk memleketlerin bile nazarı istirkabla bakabilecekleri bir mevki'-i bülen veriyordu. Binaenaleyh bizim menfaatimiz, bu miras-ı mühimmin hiçbir noktasına ilişmemek ve hatta karşımıza hilâfetin bizim elimizden çıkmasını arzu edecek Müslim ve gayri Müslim mil-i saire çıkarsa bunların elini bu emanete zinhar dokundurmamaktı. Hâlbuki biz şimdi kendi elimizle bu suret-i telâkkiyi, bu manevî müesseseyi yıkıyoruz ve padişahlığı kaldırarak, hükûmeti ve onunla beraber olan ve ondan ayrılamayan hilâfeti millet meclisine veriyoruz. Bu inkılâb, Hoca Halil Hakkı ve İlyas Sami ve Rasih efendiler hazerâtının buyurdıkları gibi ahkâm-ı şer'-i şerife tamamen muvafık olabilir yahud olamaz. Bizce yani Türkiye ahalisinin menafii nokta-yı nazarından, mesele orada değildir. Bize bu bâbda endişe veren nokta münhasıran şudur ki acaba âlem-i İslâm, şimdiye kadar dört beş yüz seneden beri Türk padişahlarını halife olarak tanımış ve onlara karşı daima hürmetkâr bir vaziyet almış ve Cuma günleri hutbelerde onların isimlerini yad ve tezkâr etmiş ise badema hilafeti ihrâz edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclislerine karşı da aynı vaz-ı hürmetkâr olacak ve hutbelerinde onun namını da zikr edecek midir? Yoksa 'mademki her vakit vücud bulamayan ve asırlardan beri ahvâl ü hâdisâtın ve azîm bir silsile-i zaferin eseri olarak nasılsa Türk padişahları lehine husule gelen bir mevki'-i bülen-i ihtirâmdan Türkler padişahlığı kaldırmakla bi'r-nzâ feragat etmişlerdir, o hâlde yeniden bir millet meclisini bir diğerine tercih etmeğe hiçbir sebep yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi kadar bil-cümle memâlik-i İslâmiyenin millet meclisleri de şayan-ı ihtirâmdır, münhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi lehine bir imtiyâz ve hususiyet ihdasına mahal yoktur.' Tarzında bir şey mi söyleyecektir?..Cidden bu bâbda büyük bir endişe içindeyiz. Teşkil edecek mütefekkiñn aile kongresinde bu noktalar kanaat-bahş bir surette tenvir ve tavzih edilirse, elbette pek iyi olur. Kaldı ki şimdi bir de Millet Meclisinden ayrı bir şahıs olarak bir reis-i cumhur yahut bir reis-i devlet intihâbı mevzu bahisdir, şu halde hilâfet nerede kalacak, meclis de mi reis-i cumhur da mı yoksa bütün evsâf hilâfetten tecrid edilen asıl halifede mi? Bu noktaların her biri içinden çıkılmayacak bir muaddıla-ı azîmedir. Olabilir ki kongrede, 'hükûmetin padişaktan alınması, Türkiye için umum âlem-i İslâm'da hilâfet mevkiinin şeref ve haysiyetini ebediyen gâ'ib etmek tehlikesini husule getirebilir. Fakat biz bunu göze aldık. Biz artık memleketin te'âlisi için bu gibi nüfuzlardan istifade etmek fikrinde değiliz. O şerefi kim isterse o alsın...' diyecekler de bulunabilirsin. Bu da bir fikir, bir tezdirdir. Bunu da hürmetle dinler ve icab ederse bu bâbda mukabelelerimizi, fikirlerimizi serd-etyân ederiz.

Hâsılı bu meşrutiyet ve cumhuriyet meselelerinde ne yapılmak lazımsa kemâl-i ciddiyetle ve adab-ı münâzır dairesinde münevver insanlara yakışacak bir surette teati-i efkâr neticesinde yapılmalıdır. Mühlik didişmelere tekrar meydan vermemek cümlemiz için en büyük bir vazife-i vataniyedir. Zavallı vatanımızın bu kabil didişmelere hiç tahammülü yoktur. Bu biçare, hasta validemize bileyn-i nekâhetinde bir parça huzur ve sükûn verelim, zaferde millete pîşvâ olan Mustafa Kemal Paşa şu nazik işde de bize rehber olmalıdır.